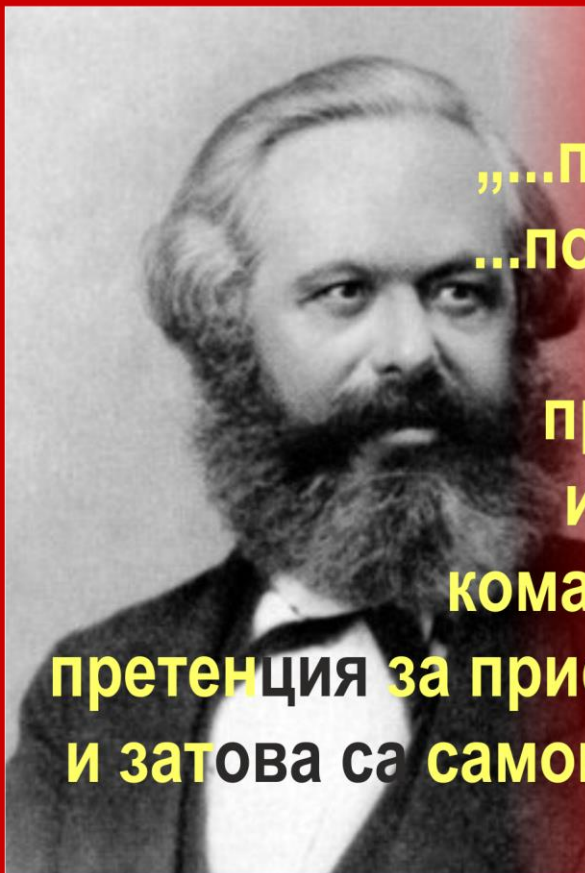

Карл Маркс

КАПИТАЛЪТ

ТОМ ТРЕТИ

Капитализъм:

„...парите, както и стоката,
...потенциално са капитал,
че те могат да бъдат
продадени като капитал
и че в тази форма те са
командване над чужд труд,
претенция за присвояване на чужд труд
и затова са **самонарастваща стойност.**“

Карл Маркс

ЧАСТ ПЪРВА

ОТДЕЛ ЧЕТВЪРТИ

ПРЕВРЪЩАНЕ НА СТОКОВИЯ КАПИТАЛ И
ПАРИЧНИЯ КАПИТАЛ В СТОКОВО-ТЪРГОВСКИ
КАПИТАЛ И В ПАРИЧНО-ТЪРГОВСКИ
КАПИТАЛ (ТЪРГОВСКИ КАПИТАЛ)

Карл Маркс

КАПИТАЛЪТ

**КРИТИКА
НА ПОЛИТИЧЕСКАТА
ИКОНОМИЯ**

(на теорията и на практиката)

ТОМ ТРЕТИ

**ЦЯЛОСТНИЯТ ПРОЦЕС НА КА-
ПИТАЛИСТИЧЕСКОТО ПРОИЗ-
ВОДСТВО**

ЧАСТ ПЪРВА, ОТДЕЛ ЧЕТВЪРТИ
ПРЕВРЪЩАНЕ НА СТОКОВИЯ
КАПИТАЛ И ПАРИЧНИЯ КАПИ-
ТАЛ В СТОКОВО-ТЪРГОВСКИ
КАПИТАЛ И В ПАРИЧНО-ТЪР-
ГОВСКИ КАПИТАЛ
(ТЪРГОВСКИ КАПИТАЛ)

Назад към всички части

Съдържание

ЧАСТ ПЪРВА

ОТДЕЛ ЧЕТВЪРТИ

ПРЕВРЪЩАНЕ НА СТОКОВИЯ КАПИТАЛ И ПАРИЧНИЯ КАПИТАЛ В СТОКОВО-ТЪРГОВСКИ КАПИТАЛ И В ПАРИЧНО-ТЪРГОВСКИ КАПИТАЛ (ТЪРГОВСКИ КАПИТАЛ)

Глава шестнадесета.
Стоково-търговски капитал

Глава седемнадесета.
Търговската печалба

Глава осемнадесета.
Оборотът на търговския капитал. Цените

Глава деветнадесета.
Парично-търговският капитал

Глава двадесета.
Из историята на търговския капитал

* БЕЛЕЖКИ (ПРЕПРАТКИ) „под линия“

Назад към всички части

(горе)

ЧАСТ ПЪРВА. ОТДЕЛ ТРЕТИ

ПРЕВРЪЩАНЕ НА СТОКОВИЯ КАПИТАЛ И ПАРИЧНИЯ КАПИТАЛ В СТОКОВО-ТЪРГОВСКИ КАПИТАЛ И В ПАРИЧНО-ТЪРГОВСКИ КАПИТАЛ (ТЪРГОВСКИ КАПИТАЛ)

ГЛАВА ШЕСТНАДЕСЕТА СТОКОВО-ТЪРГОВСКИ КАПИТАЛ

Търговският капитал се разпада на две форми или два под-вида; стоково-търговски капитал и парично-търговски капитал, които сега ще характеризираме по-подробно, доколкото това е необходимо за анализ на капитала в неговата основна структура. А това е толкова по-необходимо, защото съвременната политическа икономия дори в лицето на своите най-добри представители безразборно смесва търговския с промишления капитал и фактически съвсем не вижда неговите характерни особености.

Движението на стоковия капитал беше анализирано в «Капиталът», кн. II. Ако се разглежда целият капитал на обществото, то част от него, макар постоянно да се състои от нови елементи и да се изменя дори по величина, постоянно се намира на пазара като стока, за да се превърне в пари; друга част се намира на пазара като пари, за да се превърнат в стока. Той постоянно се намира в процес на това превръщане, на тази метаморфоза по форма. Доколкото тази функция на капитала, който се намира в процеса на обръщението, изобщо се формира като специална функция на специален капитал, фиксира се като функция, която поради разделението на труда принадлежи на специална разновидност капиталисти, дотолкова стоковият капитал става стоково-търговски, или комерчески капитал.

Ние вече изяснихме («Капиталът», кн. II, гл. VI, «Разходите по обръщението», II и III) доколко може да се гледа на транспортната промишленост, на запазването и разпределението на стоките в годна за потребление

форма като на производствени процеси, които продължават в рамките на процеса на обръщение. Тези моменти в процеса на обръщението на стоковия капитал отчасти се смесват със специфичните функции на търговския или стоково-търговския капитал; те отчасти и на практика се съединяват с неговите своеобразни характерни функции, макар с развитието на общественото разделение на труда функцията на търговския капитал да се оформя и в чист вид, т.е. обособено от посочените реални функции, самостоятелно по отношение на тях. За нашата цел е важно да се определи характерните разлики на тази отделна форма на капитала и следователно можем да се абстрахираме от споменатите функции. Доколкото капиталът, който функционира само в процеса на обръщение, по-специално стоково-търговският капитал, отчасти съединява тези функции със своите, той се проявява не в своята чиста форма. Като отхвърлим, отстраним тези функции, получаваме чистата форма на стоково-търговския капитал.

Ние видяхме, че съществуването на капитала като стоков капитал и метаморфозата, която той като стоков капитал извършва в сферата на обръщението, на пазара — метаморфоза, която се свежда до покупка и продажба, до превръщане на стоковия капитал в паричен капитал и на паричния капитал в стоков капитал, — образуват една фаза от процеса на възпроизводство на промишления капитал, следователно една фаза от неговия цялостен производствен процес; но ние видяхме същевременно, че в тази своя функция на капитал на обръщението той се различава от самия себе си като производствен капитал. Това са две отделни, различни форми на съществуване на един и същ капитал. Част от целия обществен капитал постоянно се намира на пазара в тази форма на съществуване като капитал на обръщението, постоянно се намира в процеса на тази метаморфоза, макар за всеки отделен капитал това пребиваване като стоков капитал и неговата метаморфоза като такъв да съставляват само постоянно изчезващ и постоянно възобновяващ се преходен момент, преходен стадий от непрекъснатия процес на производство, и макар поради това елементите на намиращия се на пазара стоков капитал постоянно да се изменят, тъй като те постоянно се извличат от стоковия пазар и също така постоянно се връщат на него като нов продукт на производствения процес.

Стоково-търговският капитал не е нищо друго освен превърнатата форма на част от този капитал на обръщението, постоянно намиращ се на пазара, постоянно намиращ се в процес на метаморфоза, постоянно обхващан от сферата на обръщението. Ние казваме част, защото част от покупко-продажбата на стоките постоянно протича непосредствено между самите промишлени капиталисти. В това изследване ние напълно се абстрахирахме от тази част, тъй като тя никак не допринася за определяне на понятието, за разбиране на специфичната природа на търговския капитал, а, от друга страна, в книга II вече я изследвахме изчерпателно за нашата цел.

Търговецът на стоки, като капиталист изобщо, се явява на пазара преди всичко като представител на известна парична сума, която авансира като капиталист, т.е. която той желае да превърне от x (първоначална стойност на сумата) в $x + \Delta x$ {тази сума плюс печалбата от нея}. Но за него не само като за капиталист изобщо, а именно като за търговец на стоки, от само себе си е очевидно, че неговият капитал първоначално трябва да се яви на пазара във формата на паричен капитал, защото той не произвежда никакви стоки, а само търгува с тях, посредничи при тяхното придвижване; а за да търгува с тях, той трябва най-напред да ги купи, следователно трябва да бъде притежател на паричен капитал.

Да приемем, че един търговец на стоки притежава 3000 ф.ст., които той използва като търговски капитал. С тези 3000 ф.ст. той купува от фабриканта, който произвежда платно, например 30 000 аршина платно по 2 шил. аршина. Той продава тези 30 000 аршина. Ако средната годишна норма на печалбата = 10% и ако той след спадането на всички добавъчни разходи получава 10% годишна печалба, то в края на годината той ще е превърнал тези 3000 ф. ст. в 3300 ф.ст. Как той получава тази печалба, е въпрос, който ще изследваме по-късно. Тук преди всичко ще разгледаме само формата на движение на неговия капитал. С трите хиляди ф.ст. той постоянно купува платно и постоянно продава това платно; той постоянно повтаря тази операция на покупка, за да продава, $II—C—II'$, простата форма на капитала, в която той е обречен да пребивава в процеса на обръщение, без да бъде прекъсван този процес от интервалите на производствения процес, който лежи вън от неговото собствено движение и функция.

А какво е отношението на този стоково-търговски капитал към стоковия капитал като проста форма на съществуване на промишления капитал? Що се отнася до фабриканта, който произвежда платно, то с парите на търговеца той е реализирал стойността на своето платно, извършил е първата фаза на метаморфозата на своя стоков капитал, превръщането му в пари, и може сега при равни други условия отново да превърне парите в прежда, въглища, работна заплата и пр., от друга страна — в средства за живот и т.н. за потребление на своя доход; следователно, ако оставим настрана изразходването на дохода, той може да продължава процеса на възпроизводство.

Но макар за него, за производителя на платното, вече да е станала метаморфозата на платното в пари, да се е извършила продажба на последното, тя още не се е извършила за самото платно. Както и по-рано, платното се намира сега на пазара като стоков капитал с предназначение да извърши своята първа метаморфоза — да бъде продадено. С това платно не се е случило нищо освен промяната на личността на неговия притежател. По своето предназначение, по своето положение в процеса то, както и по-рано, си остава стоков капитал, стока за продан; само че сега то е в ръцете на търговеца, докато по-рано беше в ръцете на производителя. Функцията да го продаде, подпомагането на първата фаза на неговата метаморфоза, е преминала от производителя върху търговеца и се е превърнала в специално занятие на последния, докато по-рано тази функция трябваше да се изпълнява от производителя, след като той е свършил с функцията да го произведе.

Да приемем, че търговецът не е успял да продаде тези 30 000 аршина за време, което е необходимо на производителя на платно, за да хвърли отново на пазара 30 000 аршина на стойност 3000 ф.ст. Търговецът не може отново да ги купи, защото у него още са на склад непродадените 30 000 аршина, още непревърнали се за него в паричен капитал. В такъв случай настъпва спиране, прекъсване на възпроизводството. Разбира се, производителят на платно би могъл да има на разположение допълнителен паричен капитал, който той би могъл да превърне в производствен капитал независимо от продажбата на 30-те хиляди аршина, и по този начин да продължи производствения процес. Но такава предпоставка никак не изменя работата. Доколкото се касае до капитала, авансиран за

производство на тези 30 000 аршина, процесът на неговото възпроизводство е бил и остава прекъснат. Следователно тук всъщност става осезаемо ясно, че операциите на търговеца не са нищо друго освен операции, които изобщо трябва да бъдат изпълнени, за да се превърне стоковият капитал на производителя в пари; че това са операции, които подпомагат функциите на стоковия капитал в процеса на обръщението и възпроизводството. Ако вместо независимия търговец с тази продажба, както и с купуването се занимаваше изключително един агент на производителя, то тази връзка нито за момент не би останала скрита.

Следователно стоково-търговският капитал решително не е нищо друго освен стоковия капитал на производителя, който капитал трябва да извърши процес на своето превръщане в пари, да изпълни на пазара своята функция на стоков капитал, с тази само разлика, че тая функция е сега не странична операция на производителя, а изключителна операция на особено вид капиталисти, търговци на стоки, придобива самостоятелност като сфера на особени вложения на капитала.

Впрочем това се проявява и в специфичната форма на обръщение на стоково-търговския капитал; Търговецът, купува стоки и след това ги продава: $P—C—P'$. При простото стоково обръщение или дори при обръщението на стоки, каквото то е като процес на обръщение на промишления капитал, $C'—P—C$, обръщението се обслужва по такъв начин, че всяка единица пари два пъти преминава от ръце в ръце. Производителят на платно продава своята стока, платното, превръща я в пари; парите на купувача преминават в неговите ръце. Със същите пари той купува прежда, въглища, труд и пр., отново изразходва същите пари, за да превърне стойността на платното обратно в стоки, които образуват производствените елементи на платното. Стоката, която той купува, не е същата стока, не е стока от същия вид, каквато той продава. Той е продал продукти, а е купил средства за производство. Инак е в движението на търговския капитал. Търговецът на платно купува за 3000 ф.ст. 30 000 аршина платно; той продава тези 30 000 аршина платно, за да извлече обратно от обръщението паричния капитал (3000 ф.ст. и печалба), Следователно тук два пъти се преместват не едни и същи пари, а една и съща стока; тя преминава от ръцете на продавача в ръцете на купувача, станал сега продавач, в ръцете на друг купувач. Тя се продава два пъти

и може да бъде продадена, ако междуременно се явят редица търговци, още много пъти; и тъкмо чрез повторение на тази продажба, чрез двукратното преместване на една и съща стока първият купувач извлича обратно парите, авансирани за купуването на стоката, и следователно с това преместване се определя връщането на парите при него. В единия случай $C'—P—C$ извършва двукратното преместване на едни и същи пари, тъй като стоката се отчуждава в един вид и се придобива в друг вид. В другия случай $P—C—P'$ извършват двукратно преместване на една и съща стока, така че авансираните пари отново се изтеглят от обръщение. При това тъкмо тук проличава, че стоката, когато е преминала от ръцете на производителя в ръцете на търговеца, още не е окончателно продадена, че последният само продължава операцията на продажбата, или изпълнението на функцията на стоковия капитал. Но заедно с това се оказва, че онова, което за производствения капитал е $C—P$, проста функция на неговия капитал в преходния му вид на стоков капитал, за търговеца е $P—C—P'$, особен процес на увеличаване стойността на авансираният от него паричен капитал. Една фаза от метаморфозата на стоката се представя тук за търговеца като $P—C—P'$, следователно като еволюция на капитал от особен вид.

Търговецът окончателно продава стоката, следователно платното, на потребител, безразлично дали това е производствен потребител (например избелвач) или индивидуален, който използва платното за свое лично потребление. Поради това при търговеца се връща обратно авансираният от него капитал (заедно с печалбата) и той може отново да започне операцията. Ако при покупка на платното парите бяха функционирали само като платежно средство, тъй че търговецът би трябвало да плати едва след шест седмици от получаването, и ако той го продаде по-рано от това време, той би се разплатил с производителя на платното, без да авансира лично никакъв паричен капитал. Ако не би го продал, той би трябвало да авансира 3000 ф.ст. при настъпване на срока на платежа, вместо незабавно да ги авансира при получаване на платното от него; а ако поради спадане на пазарната цена той го е продал под покупната цена, той би трябвало да попълни недостигащата част от своя собствен капитал.

Какво придава на стоково-търговския капитал характер на самостоятелно

функциониращ капитал, докато в ръцете на производителя, който сам продава своята стока, той очевидно е само отделна форма на неговия капитал, която съответства на една отделна фаза от процеса на неговото възпроизводство, когато той пребивава в сферата на обръщението?

Първо: Обстоятелството, че стоковият капитал извършва на пазара своето окончателно превръщане в пари следователно своята първа метаморфоза, присъщата си функция като стоков капитал — в ръцете на един различен от неговия производител агент и че тази функция на стоковия капитал се обслужва от операциите на търговеца, от неговото купуване и продаване, така че тази операция става особена, отделна от останалите функции на промишления капитал и затова самостоятелна дейност. Това е особена форма на обществено разделение на труда, поради което част от функцията, която трябва да бъде изпълнена в отделна фаза на възпроизводството на капитала, в дадения случай във фазата на обръщението, е изключителна функция на специален, различен от производителя агент на обръщението. Обаче това специално занятие поради това още съвсем не е функция на специален капитал, който е различен от намиращия се в процеса на своето възпроизводство промишлен капитал и самостоятелен по отношение на последния; това занятие и в действителност не е такова там, където търговията със стоки се води само чрез търговски пътници или други непосредствени агенти на промишления капиталист. Следователно трябва да се добави и един втори момент.

Второ: Това става, защото самостоятелният агент на обръщението, търговецът, авансира в това свое положение паричен капитал (собствен или взет в заем). Онова, което за намиращия се в процес на своето възпроизводство промишлен капитал се представя просто като $C—P$, като превръщане на стоковия капитал в паричен капитал, или проста продажба, за търговеца се представя като $P—C—P'$, като покупка и продажба на една и съща стока, следователно като връщане при него чрез продажбата на отдалечилия се от него при покупката паричен капитал.

Това, което за търговеца, доколкото той авансира капитал за покупка на стока от производителя, се представя, като $P—C—P$ е винаги $C—P$, превръщане на стоков капитал в паричен капитал, е първата метаморфоза на стоковия капитал, макар че същият акт се представя за произво-

дителя или за промишления капитал, който се намира в процес на своето възпроизводство, като $P—C$, като обратно превръщане на парите в стока (в средства за производство), или като втора фаза на метаморфозата. За производителя на платно $C—P$, превръщането на стоковия капитал в паричен капитал, беше първата метаморфоза. Този акт се представя за търговеца като $P—C$, като превръщане на неговия паричен капитал в стоков капитал. Ако той продаде платното на избелвача, то за последния това представлява $P—C$, превръщане на паричен капитал в производствен капитал, или втората метаморфоза на неговия стоков капитал; но за търговеца това представлява $C—P$, продажба на купеното от него платно. Всъщност обаче стоковият капитал, произведен от фабриканта на платно, едва сега е продаден окончателно, или $P—C—P$ на търговеца представлява само определящ процес за извършване на $C—P$ между двамата производители. Или да приемем, че фабрикантът, който произвежда платно, с част от стойността на продаденото платно купува прежда от търговеца на прежда. Така за него това е $P—C$. Но за търговеца, който продава преждата, това ще бъде $C—P$, препродажба на прежда; а по отношение на самата прежда като към стоков капитал това е само нейната окончателна продажба, с която тя преминава от сферата на обръщението в сферата на потреблението; $C—P$, последното завършване на нейната първа метаморфоза. И така дали търговецът купува от промишления капиталист, или му продава, неговото $P—C—P$, кръгообръщението на търговския капитал винаги изразява само това, което за самия стоков капитал като преходна форма на възпроизвеждащия се промишлен капитал е просто $C—P$, просто изпълнение на неговата първа метаморфоза. Актът $P—C$ на търговския капитал е същевременно акт $C—P$ само за промишления капиталист, но не за произведения от него стоков капитал: това е само преминаване на стоковия капитал от ръцете на промишленика в ръцете на агента на обръщението; и само $C—P$ на търговския капитал е окончателно $C—P$ за функциониращия стоков капитал. $P—C—P$ представлява само два акта $C—P$ на един и същ стоков капитал, две последователни негови продажби, които само определят неговата последна и окончателна продажба.

Следователно стоковият капитал приема в стоково-търговски капитал форма на самостоятелен вид капитал поради това, че търговецът аванси-

ра паричен капитал, който нараства по стойност само като капитал, функционира само като капитал, доколкото той се употребява изключително за извършване на метаморфозата на стоковия капитал, извършване на неговата функция на стоков капитал, т.е. на превръщането му в пари, и той осъществява това чрез постоянна покупка и продажба на стоки. Това е неговата изключителна операция; само тази дейност, която извършва процеса на обръщението на промишления капитал, е изключителната функция на паричния капитал, с който оперира търговецът. Чрез тази функция той превръща своите пари в паричен капитал, така че неговото II представлява $II—C—II'$ и чрез същия процес той превръща стоковия капитал в стоково-търговски капитал.

Стоково-търговският капитал, доколкото и докато той съществува във форма на стоков капитал — от гледна точка на процеса на възпроизводство на целия обществен капитал — очевидно не е нищо друго освен още намираща се на пазара, преминаваща процеса на своите метаморфози част на промишления капитал, която сега съществува и функционира като стоков капитал. Следователно сега като паричен капитал по отношение на процеса на възпроизводство на целия капитал ние трябва да разглеждаме само онзи авансиран от търговеца паричен капитал, който е предназначен изключително за покупка и продажба и затова никога не приема друга форма освен форма на стоков капитал и паричен капитал, никога не приема форма на производствен капитал и винаги остава затворен в сферата на обръщението на капитала.

Щом производителят, фабрикантът на платно, продаде своите 30 000 аршина на търговеца за 3000 ф.ст., той с придобитите по този начин пари купува необходимите средства за производство и неговият капитал отново влиза в производствения процес; неговият производствен процес продължава, върви непрекъснато. Превръщането на стоката му в пари за него се е извършило. Но както видяхме, за самото платно това превръщане още не се е извършило. То още не се е превърнало окончателно в пари, още не е влязло в потреблението, производствено или лично, като потребителна стойност. Търговецът на платно представлява сега на пазара същия стоков капитал, който първоначално беше предаван на него от производителя на платното. За последния процесът на метаморфозата е съкратен, но само за да продължи в ръцете на търговеца.

Ако производителят на платно трябваше да чака, докато неговото платно действително престане да бъде стока, докато то премине до последния купувач, производствен или индивидуален потребител, неговият процес на възпроизводство би бил прекъснат. Или пък, за да не го прекъсва, производителят би трябвало да ограничи своите операции, да превърне в прежда, въглища, труд и пр., накратко казано, в елементи на производствения капитал по-малка част от своето платно, а по-голямата му част би трябвало да запази у себе си като паричен резерв, за да може, докато една част от неговия капитал като стока се намира на пазара, друга част да продължава производствения процес, така че, ако една част отива на пазара като стока, друга да се връща обратно в парична форма. Това деление на неговия капитал не се отстранява от намесата на търговеца. Но без последния частта от капитала на обръщението, която остава във форма на паричен резерв, би трябвало винаги да бъде по-голяма в сравнение с онази част, която е заета във форма на производствен капитал, и съответно на това би се съкратил мащабът на възпроизводството. Вместо това производителят може сега постоянно да употребява по-голяма част от своя капитал за същинския производствен процес и по-малка част — като паричен резерв.

Но затова пък друга част от обществения капитал във форма на търговски капитал постоянно се намира в сферата на обръщението. Тя постоянно се употребява само за покупка и продажба на стоки. Така изглежда да става само една промяна на лицата, в ръцете на които се намира този капитал.

Ако търговецът, вместо да купува платно за 3000 ф.ст с намерение отново да го продаде, сам производствено употребеше тези 3000 ф.ст., то производственият капитал на обществото би се увеличил. Разбира се, в такъв случай производителят на платно, и търговецът, превърнал се сега в промишлен капиталист, би трябвало да задържат по-значителна част от своя капитал като паричен резерв. От друга страна, ако търговецът си остане търговец, то производителят пести време, което се изисква за продажбата; той може да го използва за наблюдаване на производствения процес, докато търговецът трябва всичкото свое време да употребява за продажбата.

Ако търговският капитал не превишава своята необходима пропорция, то трябва да се признае:

1) че поради разделението на труда капиталът, зает изключително с покупка и продажба (а освен парите, употребявани за покупка на стоките, тук се отнасят парите, които са изразходвани за заплащане на труда, необходим за водене на търговията, за постоянния капитал на търговеца, сгради за складовете, транспорт и т.н.), е по-малък, отколкото би бил, ако промишленият капитал трябваше сам да води цялата търговска част на своето предприятие;

2) че тъй като търговецът се занимава изключително с тази работа, то не само за производителя неговата стока по-рано се превръща в пари, но и самият стокос капитал извършва своята метаморфоза по-бързо, отколкото той би могъл да я извърши в ръцете на производителя;

3) че ако разглеждаме целия търговски капитал по отношение на промишления капитал, един оборот на търговския капитал може да представлява не само обороти на много капитали в една сфера на производство, но обороти на няколко капитала в различни сфери на производство. Първото става, когато например търговецът на платно, който е купил за своите 3000 ф.ст. продукта на един производител на платно и отново го е продал, преди този производител да хвърли на пазара отново същото количество стока, купи и отново продаде продукта на друг или няколко други производители на платно, като по такъв начин подпомага оборотите на различни капитали в една и съща сфера на производство. Второто става, когато например търговецът, като продаде платното, купи коприна, следователно подпомага оборота на капитал в друга сфера на производство.

Общо необходимо е да се отбележи следното: Оборотът на промишления капитал се ограничава не само от времето на обръщението, но и от времето на производството. Оборотът на търговския капитал, доколкото той търгува само със стоки от определен вид, се ограничава не от оборота на един промишлен капитал, а от оборота на всички промишлени капитали от един и същ отрасъл на производство. Търговецът, купил и продал платното на едного, може след това да купи платното на друг и да го продаде, преди първият отново да хвърли стока на пазара. И така

един и същ търговски капитал може последователно да подпомага различни обороти на капитали, вложени в някой отрасъл на производство, така че неговият оборот не е тъждествен с оборотите на някой отделен промишлен капитал и затова замества не само онзи паричен резерв, който този отделен промишлен капиталист би трябвало да има *in petto* (в наличност. ред.). Естествено оборотът на търговския капитал в известна сфера на производство е ограничен от общото производство в тази сфера. Но той не е ограничен от пределите на производството или от времето на оборота на отделния капитал от тази сфера, доколкото това време на оборота се определя от времето на производството. Да приемем, че *A* доставя стока, за производството на която са необходими три месеца. След като търговецът я купи и продаде, да кажем за един месец, той може да купи също такъв продукт от друг производител и да го продаде. Или например, след като е продал житото на един арендатор, той може със същите пари да купи и да продаде житото на друг и т.н. Оборотът на неговия капитал е ограничен от количеството на житото, което той последователно може да купи и продаде за дадено време, например за една година, докато оборотът на капитала на арендатора, независимо от времето на обръщение, е ограничен от времето на производството, което продължава една година.

Но оборотът на един и същ търговски капитал може със същия успех да обслужва оборотите на капитали от различни отрасли на производство.

Доколкото един и същ търговски капитал в различни обороти служи за последователно превръщане в пари на различни стокови капитали, следователно поред да ги купува и продава, той като паричен капитал изпълнява спрямо стоковия капитал същата функция, каквато изобщо парите с броя на своите обороти в определен период изпълняват спрямо стоките.

Оборотът на търговския капитал не е тъждествен с оборота или с еднократното възпроизводство на един промишлен капитал от еднаква величина; напротив, той е равен на сумата на оборотите на няколко такива капитала в една и съща или в различни сфери на производство. Колкото по-бързо се обръща търговският капитал, толкова по-малка е частта на целия паричен капитал, която фигурира като търговски капитал, а колкото по-бавно той се обръща, толкова тая част е по-голяма. Колкото по-малко

е развито производството, толкова по-голяма е сумата на търговския капитал в сравнение със сумата на хвърляните изобщо в обръщението стоки; но толкова по-малка е тя абсолютно или сравнително със сумата на търговския капитал при по-развито производство. И обратно. Затова при такова неразвито състояние на производството по-голямата част от същинския паричен капитал се намира в ръцете на търговците, чието имущество по този начин противостои на другите като парично имущество.

Скоростта на обръщение на паричния капитал, авансиран от търговеца, зависи: **1)** от скоростта, с която се възобновява производственият процес и различните производствени процеси се преплитат един с друг; **2)** от скоростта на потреблението.

Не е необходимо търговският капитал да извършва само разгледания по-горе оборот, най-напред да купува стока за цялата величина на своята стойност, а след това да я продаде. Търговецът обаче едновременно извършва и двете движения. Неговият капитал се разделя в такъв случай на две части. Едната се състои от стоков капитал, а другата — от паричен капитал. Той купува на едно място, като превръща с това своите пари в стока. Той продава на друго място, като превръща с това друга част на стоковия капитал в пари. На едната страна към него се връща капиталът му като паричен капитал, докато на другата страна към него приижда стоков капитал. Колкото по-голяма е частта, която съществува в едната форма, толкова по-малка е частта, която съществува в другата форма. Това се сменя и изравнява. Ако с употребата на парите като средство за обръщение се съчетае тяхната употреба като платежно средство и израстващата оттук кредитна система, то паричната част на търговския капитал още повече се намалява в сравнение с размера на сделките, извършвани от този търговски капитал. Ако аз купувам вино за 3000 ф.ст. със срок на плащане 3 месеца и продам това вино в брой преди изтичане на 3-те месеца, то за тази сделка не ще стане нужда да авансирам нито стотинка. В този случай е очевидно също, че паричният капитал, който фигурира тук като търговски капитал, не е нищо друго освен самия промишлен капитал в своята форма на паричен капитал, в процеса на своето връщане към самия себе си във форма на пари. (Обстоятелството, че производителят, който е продал стока за 3000 ф.ст. със срок на плащане 3 ме-

сеца, може да сконтира у банкера получената при това полица, т.е. документа за дълг никак не изменя работата и няма никакво отношение към капитала на търговеца на стоката.) Ако в този интервал време пазарните цени на стоката спаднат, да кажем, с $\frac{1}{10}$, то търговецът не само не ще получи никаква печалба, но изобщо ще получи само 2700 ф.ст. вместо 3000 ф.ст. За да се разплати, той трябва да добави 300 ф.ст. Тези 300 ф.ст. биха функционирали само като резерв за изравняване разликата в цената. Но същото това се отнася и за производителя. Ако продаваше сам, то при спадане на цените той също така би загубил 300 ф.ст. и без резервен капитал не би могъл отново да почне производство в предишния мащаб.

Търговецът на платно купува от фабриканта платно за 3000 ф.ст.; фабрикантът от тези 3000 ф.ст. заплаща например 2000 при покупката на прежда; той купува тази прежда от търговеца на прежда; парите, с които фабрикантът плаща на търговеца на прежда, не са парите на търговеца на платно, защото последният е получил за тях стока на същата сума. Това е парична форма на неговия собствен капитал. В ръцете пък на търговеца на прежда тези 2000 ф.ст. се явяват като върнал се към него паричен капитал; но в каква степен те са такъв, ако са различни от онези 2000 ф.ст., които служат като парична форма, оставена от платното и приета от преждата? Ако търговецът на прежда е купил на кредит и продал в брой преди изтичане на платежния срок, то в тези 2000 ф.ст. не се съдържа нито стотинка търговски капитал, различен от паричната форма, която приема сам промишленият капитал в процеса на своето кръгообръщение. Стоково-търговският капитал, доколкото не е само форма на промишления капитал, намиращ се като стоков капитал или паричен капитал в ръцете на търговеца, не е нищо друго освен част от паричния капитал, която принадлежи на самия търговец и действа в областта на покупката и продажбата на стоки. Тази част в намален мащаб представлява частта на капитала, авансиран за производството, която би трябвало да се намира постоянно в ръцете на промишлениците като паричен резерв, като покупателно средство, и би трябвало постоянно да се обръща като техен паричен капитал. Тази част в намален вид се намира сега в ръцете на капиталистите търговци, като постоянно функционира като такава в процеса на обръщението. Това е частта на съвкупния капитал, която, като оставим настрана частта, изразходвана като доход, тряб-

ва постоянно да се обръща на пазара като покупателно средство, за да се поддържа непрекъснатостта на процеса на възпроизводство. По отношение на съвкупния капитал тя е толкова по-малка, колкото по-бързо се извършва процесът на възпроизводство и колкото е по-развита функцията на парите като платежно средство, т.е. колкото повече е развита кредитната система*[38](#)).

Търговският капитал не е нищо друго освен капитал, който функционира в сферата на обръщението. Процесът на обръщението е една фаза от целия процес на възпроизводството. Но в процеса на обръщението не се произвежда стойност, следователно не се произвежда и принадлежна стойност. В него стават само изменения на формата на една и съща маса стойност. Всъщност тук не се извършва нищо друго освен метаморфоза на стоките, която като такава няма никакво отношение към създаването на стойността или към изменението на стойността. Ако при продажбата на произведената стока се реализира принадлежна стойност, то това е, защото тя вече съществува в нея; затова при втория акт, при обратната размяна на паричен капитал срещу стока (срещу елементи на производството) и от купувача не се реализира никаква принадлежна стойност, но чрез размяна на пари срещу средства за производство и работна сила само се подготвя производството на принадлежна стойност. Напротив. Доколкото тези метаморфози изискват време за обръщение — време, през което капиталът изобщо не произвежда, а следователно не произвежда и принадлежна стойност, — това време ограничава създаването на стойността и принадлежната стойност, изразена като норма на печалбата, и ще е тъкмо обратно пропорционално на продължителността на времето на обръщението. Следователно търговският капитал не създава нито стойност, нито принадлежна стойност, т.е. не непосредствено. Доколкото съдейства за скъсяване на времето на обръщението, той косвено може да спомогне за увеличаване на принадлежната стойност, произвеждана от промишления капиталист. Доколкото той спомага за разширяване на пазара и определя (*свързва, бг.ред.*) разделението на труда между капиталите, следователно дава на капитала възможност да работи в по-голям мащаб, неговата функция повишава производителността на промишления капитал и допринася за неговото натрупване. Доколкото скъсява времето на обръщението, той повишава отношението на принадлежната стойност към

авансирания капитал, следователно нормата на печалба. Доколкото намалява онази част на капитала, която трябва постоянно да остава в сферата на обръщението като паричен капитал, той увеличава частта на капитала, употребявана пряко в производството.

(горе)

ГЛАВА СЕДЕМНАДЕСЕТА ТЪРГОВСКАТА ПЕЧАЛБА

В «Капиталът», кн. II ние видяхме, че чистите функции на капитала в сферата на обръщението — операциите, които промишленият капиталист трябва да предприеме, *първо*, за да реализира стойността на своите стоки, и, *второ*, за да превърне отново тази стойност в производствени елементи на стоката, операциите, чрез които се свързват метаморфозите на стоковия капитал $C'—P—C$, следователно актовете на продажба и покупка — не създават нито стойност, нито принадлежна стойност. Обратно, оказва се, че времето, което се изисква за тях, обективно, по отношение на стоките, и субективно, по отношение на капиталиста, поставя граници за създаване на стойност и принадлежна стойност. Онова, което важи за метаморфозата на стоковия капитал сам по себе си, естествено, никак не се изменя поради това, че една негова част приема вид на стоково-търговски капитал или че операциите, които определят метаморфозата на стоковия капитал, са специално занятие на специална категория капиталисти, или изключителна функция на част от паричния капитал. Ако продаването и купуването на стоки — а към това се свежда метаморфозата на стоковия капитал $C'—P—C$ — от самите промишлени капиталисти са операции, които не създават стойност или принадлежна стойност, то те не могат да я създават и тогава, когато вместо от тези лица бъдат изпълнявани от други лица. Ако, по-нататък, частта от целия обществен капитал, която постоянно трябва да бъде на разположение като паричен капитал, то процесът на възпроизводството да не се прекъсва от процеса на обръщението, а да продължава безспирно — ако този паричен капитал не създава нито стойност, нито принадлежна стойност, то той не може да придобие тези свойства поради това, че за извършване на същите функции постоянно се пуска в обръщение не от промишлените капиталисти, а от капиталисти от друга категория. Доколко търговският капитал може да бъде косвено производствен, за това вече беше споме-

нато и по-късно ще бъде изследвано по-подробно.

И така, стоково-търговският капитал — ако отхвърлим всички хетерогенни функции, които могат да бъдат свързани с него, като запазване на стоките, тяхното експедиране, превозване, разделение, сортиране, и се ограничим с неговата истинска функция на *купуване за продаване* — не създава нито стойност, нито принадлежна стойност, а само подпомага тяхната реализация и с това едновременно и действителната размяна на стоките, тяхното преминаване от едни ръце в други, обществения обмен на веществата. При все това, тъй като фазата на обръщението на промишления капитал също така съставлява фаза от процеса на възпроизводството, както и производството, то капиталът, който функционира самостоятелно в процеса на обръщението, трябва също така да дава средна годишна печалба, както и капиталът, който функционира в различните отрасли на производство. Ако търговският капитал би давал процентно по-висока средна печалба, отколкото промишленият капитал, то част от промишления капитал би се превърнала в търговски капитал. Ако би давал по-ниска средна печалба, то би станал обратен процес. Част от търговския капитал би се превърнал в промишлен капитал. Никой друг вид капитал не може да измени своето предназначение, своята функция с по-голяма лекота, отколкото търговският капитал.

Тъй като сам търговският капитал не произвежда принадлежна стойност, ясно е, че принадлежната стойност, която му се пада във формата на средна печалба, съставлява част от принадлежната стойност, произведена от целия производствен капитал. Но сега въпросът е: как търговският капитал привлича към себе си падащата му се част от произведената от производствения капитал принадлежна стойност или печалба?

Само привидност е, че търговската печалба била само надбавка, номинално повишение на цената на стоките над тяхната стойност.

Ясно е, че търговецът може да извлече своята печалба само от цената на продаваните от него стоки, и още по-ясно е, че тази печалба, добивана от него при продажба на неговите стоки, трябва да е равна на разликата между неговата покупна цена и неговата продажбена цена, да е равна на излишъка, с който последната превишава първата.

Възможно е след покупката на стоката и преди нейната продажба за нея да отидат добавъчни разходи (разходи на обръщението) и също така е възможно такива разходи да няма. Ако има такива разходи, ясно е, че излишъкът на продажбената цена над покупната цена не представлява само печалба. За да опростим изследването, отначало ще приемем, че такива разходи не се правят.

За промишления капиталист разликата между продажбената и покупната цена на неговите стоки е равна на разликата между тяхната производствена цена и производствените разходи или, ако разглеждаме целия обществен капитал, е равна на разликата между стойността на стоките и производствените разходи за капиталистите, което на свой ред се свежда до разликата между цялото количество предметен в тях труд и количеството на предметения в тях заплатен труд. Стоките, купени от промишления капиталист, преди те отново да бъдат хвърлени на пазара като стоки, готови за продажба, преминават през производствения процес, само през време на който се произвежда съставната част на тяхната цена, реализирана по-късно като печалба. Другояче стои работата за търговеца на стоки. Стоките се намират в негови ръце само докато те се намират в процеса на своето обръщение. Той само продължава тяхната продажба, започната от производствения капиталист, продължава реализацията на тяхната цена и затова не ги подлага на никакъв междинен процес, в който те отново биха могли да всмукват принадена стойност. Докато промишленият капиталист в обръщението само реализира порано произведената принадена стойност или печалба, търговецът, напротив, трябва в обръщението и чрез обръщението не само да реализира своята печалба, но именно да я създаде. Това изглежда възможно само ако той продава стоките, продадени му от промишления капиталист по техните производствени цени, или — ако се разглежда целият стоков капитал — по техните стойности, по-скъпо от техните производствени цени, ако прави номинална надбавка към техните цени, следователно — ако се разглежда целият стоков капитал, — ако ги продава над тяхната стойност и пъха в джоба си този излишък на тяхната номинална стойност над тяхната реална стойност — с една дума, ако ги продава по-скъпо, отколкото те струват.

Да се разбере тази форма на надбавка е твърде лесно. Например един

аршин платно струва 2 шил. За да получа от неговата препродажба 10% печалба, аз трябва да прибавя върху цената $\frac{1}{10}$, следователно да продам аршина по 2 шил. и $2\frac{2}{5}$ пенса. Разликата между неговата действителна производствена цена и неговата продажбена цена в такъв случай = $2\frac{2}{5}$ пенса, а това върху 2 шил. съставлява печалба 10%. Всъщност аз продавам в такъв случай на купувача аршина платно по такава цена, която действително е цената на $1\frac{1}{10}$ арш. Или, което се свежда към същото: също както ако продавам на купувача за 2 шил. само аршина, а $\frac{1}{11}$ задържам за себе си. Всъщност за $2\frac{2}{5}$ пенса аз мога пак да купя $\frac{1}{11}$ аршина, смятана цената на аршина по 2 шил. и $2\frac{2}{5}$ пенса. Следователно това би било само околен път, за да получа дял от принадлежната стойност и принадлежния продукт чрез номинално повишение на цената на стоките.

Такава е реализацията на търговската печалба чрез надбавка към цената на стоките, както тя на пръв поглед ни се представя в самото явление. И наистина цялата представа за произхода на печалбата от номиналното повишение на цената на стоките или от тяхната продажба над тяхната стойност е възникнала от наблюденията на търговския капитал.

Но ако разглеждаме въпроса по-подробно, то бързо ще проличи, че това е само привидност и че ако приемаме капиталистическия начин на производство за господстващ, търговската печалба не се реализира по този начин. (Тук винаги става дума само до средните, а не до отделни случаи.) Защо приемаме, че търговецът на стоки може да реализира печалба върху своите стоки, да кажем 10%, само ако ги продава с 10% над техните производствени цени? Защото сме приели, че производителят на тези стоки, промишленият капиталист (който като олицетворение на промишления капитал спрямо външния свят винаги фигурира като «производител»), ги е продал на търговеца по тяхната производствена цена. Ако покупните цени на стоките, заплатени от търговеца на стоки, са равни на техните производствени цени, в последна сметка равни на техните стойности, така че следователно производствената цена, а в последна сметка стойността на стоките, представлява за търговеца производствените разходи, то в действителност излишъкът на неговата продажбена цена над неговата покупна цена — а само тази разлика между цените образува източника на неговата печалба — трябва да бъде излишък на тяхната тър-

говска цена над тяхната производствена цена и в последна сметка търговецът трябва да продава всички стоки над тяхната стойност. Но защо приемем, че промишленият капиталист продава на търговеца стоките по тяхната производствена цена? Или, по-добре казано, какво се съдържа в тази предпоставка? Това, че търговският капитал (тук имаме работа с него още само като със стоково-търговски капитал) не участва в образуването на общата норма на печалбата. При изследването на общата норма на печалбата ние по необходимост изхождаме от тази предпоставка, *първо*, защото търговският капитал като такъв тогава за нас още не съществува, и, *второ*, защото беше необходимо средната печалба, а следователно и общата норма на печалба, първоначално да се развие като изравнение на печалбите, или принадлежните стойности, които действително се произвеждат от промишлените капитали в различните сфери на производство. Напротив, при търговския капитал имаме работа с такъв капитал, който има дял в печалбата, без да участва в нейното производство. Следователно необходимо е сега да допълним предишното изложение.

Да приемем, че целият промишлен капитал, авансиран през годината, = $720_c + 180_v = 900$ (например милиона фунта стерлинги), а $m' = 100\%$. Следователно продуктът = $720_c + 180_v + 180_m$. Ако след това означим този продукт, или произведения стоков капитал, със C , то неговата стойност, или производствена цена (тъй като за цялата съвкупност на стоки те съвпадат), = 1080, а нормата на печалба за целия капитал $900 = 20\%$. Съгласно изложеното по-горе тези 20% представляват средната норма на печалбата, тъй като принадлежната стойност тук се пресмята не върху този или онзи капитал с особен състав, а върху целия промишлен капитал с неговия среден състав. И така, $C = 1080$ и нормата на печалбата = $v20\%$. Но сега да приемем, че освен тези 900 ф.ст. промишлен капитал се прибавят още 100 ф.ст. търговски капитал, който *pro rata* (пропорционално. ред) на своята величина има същия дял в печалбата, както и първият. Съгласно предпоставката търговският капитал съставлява всичко $\frac{1}{10}$ от целия капитал 1000. Следователно от цялото количество принадлежна стойност 180 му се пада $\frac{1}{10}$ и по такъв начин той получава печалба при норма 18%. Следователно печалбата, която подлежи на разпределение между останалите $\frac{9}{10}$ от целия капитал, фактически е равна само на 162, или върху

капитал 900 тя също = 18%. Така цената, по която притежателите на промишлен капитал 900 продават C на търговците на стоки, = $720_c + 180_v + 162_m = 1062$. Следователно, ако търговецът прибави към своя капитал 100 средна печалба от 18%, то той продава стоките за $1062 + 18 = 1080$, т.е. по тяхната производствена цена, или — ако разглеждаме целия стокос капитал — по тяхната стойност, макар че той добива своята печалба само в обръщението и чрез обръщението и само поради това, че цената, по която той продава, е по-голяма от цената, по която купува. Но все пак той продава стоките не над тяхната стойност, или не над тяхната производствена цена, тъкмо защото ги е купил от промишления капиталист под тяхната стойност, или под тяхната производствена цена.

И така, търговският капитал определящо участва в процеса на образване на общата норма на печалбата *pro rata* (*пропорционално. ред*) на дела, който той съставлява от целия капитал. Следователно, ако в дадения случай казваме: средната норма на печалба = 18%, то тя би била = 20%, ако търговският капитал не съставляваше $\frac{1}{10}$ от целия капитал и ако поради това общата норма на печалбата не беше спаднала с $\frac{1}{10}$. Заедно с това се появява едно по-точно, ограничително определение на производствената цена. Под производствена цена, както и по-рано, трябва да се разбира цената на стоката = нейните разходи (стойността на съдържащия се в нея постоянен + променлив капитал) + средната печалба върху тях. Но тази средна печалба се определя сега другояче. Тя се определя от цялата печалба, която целият производствен капитал произвежда; но се пресмята не върху целия този производствен капитал, така че той, както е прието по-горе, = 900, а печалбата = 180, то средната норма на печалбата ще бъде $\frac{180}{900} = 20\%$ — не, тя се пресмята върху целия производствен капитал + търговския капитал, така че ако имаме 900 производствен и 100 търговски капитал, то средната норма на печалбата 18%. Следователно производствената цена = k (разходите) + 18, вместо $k + 20$. В средната норма на печалба вече е пресметнатата частта от цялата печалба, която се пада на търговския капитал. Затова действителната стойност, или производствената цена на целия стокос капитал = $k + p + h$ (където h означава търговската печалба). Следователно производствената цена, или онази цена, по която промишленият капиталист като такъв продава, е по-малка от действителната производствена цена на стоката, или,

ако разглеждаме всички стоки съвкупно, цените, по които класата на промишлените капиталисти ги продава, са по-малки от техните стойности. Така в приведеня по-горе пример: 900 (разходи) + 18% върху 900, или $900+162 = 1062$. Търговецът пък, като продава стоката, която му струва 100, за 118, разбира се, прибавя върху нея 18%; но тъй като стоката, купена от него за 100, струва 118, той не я продава над нейната стойност. Ние ще употребяваме израза производствена цена в гореизложения поточен смисъл. В такъв случай е ясно, че печалбата на промишления капиталист е равна на излишъка на производствената цена на стоката над неговите производствени разходи и че за разлика от тази промишлена печалба търговската печалба е равна на излишъка на продажбената цена над производствената цена на стоката, която за търговеца е негова покупна цена; но ясно е, че действителната цена на стоката = на нейната производствена цена + търговска печалба. Както промишленият капитал само реализира печалбата, която като принадлежаща стойност вече се съдържа в стойността на стоката, така и търговският капитал я реализира само защото цялата принадлежаща стойност или печалба, още не е реализирана в цената на стоката, реализирана от промишления капитал*[39](#)). Така цената, по която търговецът продава, е по-голяма от тази, по която той купува, не защото първата е над цялата стойност, а защото втората е под нея.

И така, търговският капитал участва в изравняването на принадлежната стойност в средна печалба, макар да не участва в производството на тази принадлежната стойност. Затова общата норма на печалбата вече съдържа в себе си отбива от принадлежната стойност, който се пада на търговския капитал, т.е. отбива от печалбата на промишления капитал.

От казаното по-горе следва:

- 1) Колкото по-голям е търговският капитал в сравнение с промишления капитал, толкова по-малка е нормата на промишлената печалба и обратно.
- 2) Ако в първия отдел се окаже, че нормата на печалба винаги изразява по-малка норма, отколкото нормата на действителната принадлежната стойност, т.е. винаги показва степента на експлоатация на труда твърде ниска — например в горния случай $720_c+180_v+180_m$ нормата на принадлежната

стойност 100% е изразена като норма на печалба 20%, — това отношение се отклонява още повече, доколкото самата средна норма на печалба, ако се включи в сметката делът, който се пада на търговския капитал, на свой ред се представя по-малка — в нашия случай тя е 18% вместо 20%. Следователно средната норма на печалба на непосредствено експлоатиращия капиталист изразява нормата на печалба по-малка, отколкото е в действителност.

При равни други условия относителната величина на търговския капитал е обратно пропорционална на скоростта на неговия оборот, следователно е обратно пропорционална на енергията на процеса на възпроизводство изобщо (при което обаче капиталът на дребните търговци — този междинен тип [Zwittergattung] — прави изключение. В хода на научния анализ изглежда, че образуването на общата норма на печалба изхожда от промишлените капитали и конкуренцията между тях и едва по-късно се внася поправка, допълнение и модификация поради намесата на търговския капитал. В хода на историческото развитие работата стои тъкмо наопъки. Капиталът, който най-напред определя цените на стоките повече или по-малко според техните стойности, е търговският капитал и сферата, в която за пръв път се образува общата норма на печалбата, е сферата на обръщението, която подпомага процеса на възпроизводството. Първоначално търговската печалба определя промишлената печалба. Едва след като капиталистическият начин на производство се внедри и производителят сам стане търговец, търговската печалба се свежда към тази част от цялата принадлежна стойност, която се пада на търговския капитал като съответна част от целия капитал, зает в обществения процес на възпроизводство.

При допълнителното изравняване на печалбите поради намесата на търговския капитал се оказва, че в стойността на стоката не влиза никакъв добавъчен елемент за авансирания от търговеца паричен капитал, че надбавката към цената, чрез която търговецът получава своята печалба, е равна само на онази част от стойността на стоката, която производственият капитал не е прибавил към производствената цена на стоката, която е отстъпил. С този паричен капитал работата стои именно така, както с основния капитал на промишления капиталист, доколкото той не е амортизиран, следователно неговата стойност не съставлява елемент от

стойността на стоката. Именно в цената, по която купува стоковия капитал, той възстановява неговата производствена цена = Π , в пари. Неговата продажбена цена, както бе развито по-горе, е = $\Pi + \Delta\Pi$, при което $\Delta\Pi$ изразява надбавката към цената на стоката, определяна от общата норма на печалбата. Следователно, ако той продаде стоката, то при него освен $\Delta\Pi$ се връща и първоначалният паричен капитал, авансиран от него за покупка на стоката. При това пак проличава, че неговият паричен капитал изобщо не е нищо друго освен превърнатия в паричен капитал стоков капитал, на промишления капиталист, капитал, който също тъй малко, влияе върху величината на стойността на този стоков капитал, както ако последният би се продавал не на търговеца, а непосредствено на последния потребител. Фактически той само предчувства (*предвижда, очаква, бг.ред*) плащането на последния. Но това е вярно само ако, както приемахме досега, търговецът не прави никакви разходи, или ако в процеса на метаморфозата на стоките, на покупка и продажба, не става нужда да авансира друг капитал, ни основен, ни оборотен, освен онзи паричен капитал, който той трябва да авансира, за да купи стоката от производителя. Но както видяхме при изследване на разходите на обръщението (кн. II, гл. VI), това не е така. И тези разходи на обръщението са отчасти разходи, които търговецът може да изисква от други агенти на обръщението, отчасти разходи, които непосредствено са свързани с неговата специфична дейност.

Каквито и да са тези разходи на обръщението, дали те са присъщи на чисто търговската дейност като такава, следователно принадлежат към специфичните разходи на обръщението на търговеца, или представляват разходи, зависими от допълнителни производствени процеси, които се прибавят през време на процеса на обръщението, каквито са експедицията, превозването, съхраняването и пр. — на страната на търговеца те постоянно предполагат, освен паричния капитал, авансиран за покупка на стоките, и добавъчен капитал, който се авансира за покупка и заплащане на тези средства на обръщението. Доколкото този елемент разходи се състои от оборотен капитал, той като допълнителен елемент влиза изцяло в продажбената цена на стоките; доколкото се състои от основен капитал, той влиза в нея като допълнителен елемент според степента на своето износване; но той влиза в нея като елемент, който образува номи-

нална стойност, дори ако, както чисто търговските разходи на обръщението, не образува действително допълнение към стойността на стоката. Но целият този добавъчен капитал, оборотен или основен, участва в образуване на общата норма на печалбата.

Чисто търговските разходи на обръщението (следователно с изключение разходите по експедицията, превозването, запазването и пр.) се свеждат към разходите, които са необходими, за да се реализира стойността на стоката, за да се превърне тя от стока в пари или от пари в стока, за да се осъществи размяната между тях. При това оставяме съвсем настрана производствените процеси, които могат да продължат в течение на акта на обръщението и от които търговската дейност може да съществува съвсем отделно. Както например действителната транспортна промишленост и експедицията на стоките фактически могат да представляват и представляват съвсем отделни промишлени отрасли, както и стоките, които предстои да бъдат купени и продадени, могат да лежат в докове и в други обществени помещения, при което произтичащите от това разходи, доколкото търговецът трябва да ги авансира, му се начисляват от трети лица. Всичко това става в същинската търговия на едро, където търговският капитал се явява в най-чист вид и най-малко се преплита с други функции. Собственикът на превозно предприятие, управляващият железопътна линия, корабовладелецът не са «търговци». Разходите, които тук разглеждаме, са разходи по покупко-продажба. Още по-рано отбелязахме, че те се свеждат до пресмятане, водене на книги, пазарене, кореспондиране и пр. Постоянният капитал, необходим за това, се състои от кантора, хартия, порто и пр. Другите разходи се свеждат до променлив капитал, който се авансира за наемане на търговски работници. (Експедиционните разходи, транспортните разноси, предварителните митнически платёжи и т.н. отчасти може да се разглеждат така, като че ли търговецът ги е авансирал за покупка на стоки и затова те за него влизат в покупната цена.)

Всички тези разходи се правят не при производството на потребителна стойност на стоката, а при реализацията на нейната стойност; те са чисти разходи на обръщението. Те влизат не в непосредствения процес на производство, а в процеса на обръщението и затова в общия процес на възпроизводството.

Но тук ни интересува единствено онази част от тези разходи, която се изразходва в променлив капитал. (Освен това би трябвало да се изследва: **Първо**, как важи за процеса на обръщението законът, според който в стойността на стоката влиза само необходим труд? **Второ**, как се проявява натрупването при търговския капитал? **Трето**, как функционира търговският капитал в действителния цялостен обществен възпроизводствен процес?)

Тези разходи произтичат от икономическата форма на продукта като стока.

Ако работното време, което промишлените капиталисти губят сами, като продават своите стоки непосредствено един на друг — следователно, обективно казано, времето на обръщението на стоките, — не прибавя стойност към тези стоки, то ясно е, че това работно време не получава друг характер поради това, че вместо на промишления капиталист то се пада на търговеца. Превръщането на стоката (продукта) в пари и на парите в стока (в средства за производство) е необходима функция на промишления капитал и следователно необходима операция на капиталиста, който в действителност е само персонифициран капитал, надарен със собствено съзнание и воля. Но тези функции не увеличават стойността и не създават принадлежна стойност. Като извършва тези операции и като продължава да осъществява функциите на капитала в сферата на обръщението, след като е престанал да ги изпълнява производственият капиталист, търговецът само замества промишления капиталист. Работното време, което тези операции изискват, се употребява за необходимите операции в процеса на възпроизводство на капитала, но не прибавят стойност. Ако търговецът не изпълняваше тези функции (следователно и не изразходваше изискващото се за тях работно време), то той не би употребил своя капитал като агент на обръщението на промишления капитал; той не би продължавал функцията, прекъсната от промишления капиталист, и затова не би вземал като капиталист участие *pro rata* на авансирания от него капитал в масата на печалбата, която се произвежда от класата на промишлените капиталисти. Затова, за да има дял в общата маса на принадлежната стойност, за да расте по стойност като капитал авансираната от него сума, за търговския капиталист не е необходимо да употребява наемни работници. Ако неговото предприятие и него-

вият капитал са малки, самият той може да бъде единственият работник в своето предприятие. Той бива заплащан от частта на печалбата, която възниква от разликата между покупната цена на стоките и тяхната действителна производствена цена.

Но, от друга страна, при малък размер на капитала, авансиран от търговеца, реализираната от него печалба може съвсем да не бъде по-голяма от работната заплата на добре заплащан сръчен наеман работник, може дори да бъде по-малка от нея. Всъщност наред с него функционират непосредствени търговски агенти на производствения капиталист, закупчици, продавачи, търговски пътници, които получават толкова или повече доход, било във форма на работна заплата, било във форма на известна част от печалбата, получавана при всяка продажба (провизионни, тантиеми). В първия случай търговецът получава търговската печалба като самостоятелен капиталист; във втория случай на търговския служител, на наемния работник на промишления капиталист, се изплаща част от печалбата било във форма на работна заплата, било във форма на съответно участие в печалбата на онзи промишлен капиталист, чийто непосредствен агент е той, и в този случай неговият господар туря в джоба си както промишлената, така и търговската печалба. Но макар че доходът на самия агент на обръщението може да му изглежда като проста работна заплата, заплащане на извършена от него работа, и макар там, където той не изглежда такъв, величината на неговата печалба може да се равнява само на работната заплата на един добре заплащан работник, във всички тези случаи източник на неговия доход е само търговската печалба. Причината за това е, че неговият труд не е труд, който създава стойност.

Удължаването на операциите на обръщението представлява за промишления капиталист **1)** загуба на време лично за него, доколкото това му пречи да изпълнява своята функция на управляващ самия производствен процес; **2)** по-продължително пребиваване на неговия продукт, в парична или в стокова форма, в процеса на обръщението, следователно в процес, където не става нарастване на стойността на този продукт и където непосредственият производствен процес прекъсва. За да не прекъсва последният, става нужда да се съкращава производството или — за да се продължава производственият процес постоянно в предишния мащаб — да се авансира добавъчен паричен капитал. Във всеки случай работата

се свежда до това, че или при предишния капитал се получава по-малка печалба, или става нужда да се авансира добавъчен паричен капитал, за да се получи предишната печалба. Всичко това никак не се изменя, ако на мястото на промишления капиталист застане търговецът. Вместо първият да губи повече време за процеса на обръщението, губи го търговецът; вместо промишленникът да авансира за обръщението добавъчен капитал, авансира го търговецът; или — което е едно и също — вместо една по-голяма част от промишления капитал постоянно да се намира в процес на обръщение, в него изцяло се впряга капиталът на търговеца; и вместо промишления капиталист да получава по-малка печалба, той трябва част от своята печалба напълно да отстъпи на търговеца. Доколкото търговският капитал не надминава необходимите граници, разликата се състои само в това, че поради това разделение на функциите на капитала се употребява по-малко време изключително за процеса на обръщението, авансира се за това по-малко добавъчен капитал и загубата от общата печалба, която се изразява във форма на търговска печалба, е по-малка, отколкото би била в противен случай. Ако в приведенния по-горе пример капиталът $720_c + 180_v + 180_m$ при съществуването наред с него на един търговски капитал 100, дава на промишления капиталист печалба 162, или 18%, следователно, ако печалбата намалява с 18, то без това формиране на търговския капитал необходимият допълнителен капитал би достигал може би 200 и в такъв случай цялата сума, авансирана от промишления капитал, би била 1100 вместо 900, следователно при принадлежна стойност 180 нормата на печалба би била само $16\frac{4}{11}\%$.

Ако промишления капиталист, който е свой собствен търговец, освен добавъчния капитал, с който той купува нова стока, преди да се е превърнал в пари неговият продукт, който се намира в обръщение, е авансирал още капитал за реализиране стойността на своя стокос капитал, следователно за процеса на обръщение (канторни разходи и заплата на търговски работници), то макар тези два капитала да образуват добавъчен капитал, те не създават принадлежна стойност. Те трябва да бъдат заместени от стойността на стоките, защото част от стойността на тези стоки трябва отново да бъде превърната в тези разходи по обръщението; но добавъчна принадлежна стойност от това не се образува. По отношение на целия обществен капитал работата фактически се свежда към това, че част

от него се изисква за второстепенни операции, които не влизат в процеса на нарастване на стойността, и че тази част от обществения капитал трябва постоянно да се възпроизвежда за тези цели. Поради това се намалява нормата на печалба за отделните капиталисти и за цялата класа на промишлените капиталисти — резултат, който се получава при всяко ново прибавяне на добавъчен капитал, доколкото това е необходимо, за да се приведе в движение предишната маса променлив капитал.

Доколкото търговският капиталист освобождава промишления капиталист от тези свързани със самото обръщение допълнителни разходи и ги взема върху себе си, това намаление на нормата на печалба също става, само че в по-малка степен и по друг начин. Работата се представи сега така, че търговецът авансира повече капитал, отколкото би бил необходим, ако тези разходи не съществуваха, и че печалбата върху този добавъчен капитал повишава сумата на търговската печалба; следователно търговският капитал в по-голям размер влиза заедно с промишления капитал в изравняване на средната норма на печалба, т.е. средната норма спада. Ако в нашия предишен пример освен 100 търговски капитал се авансират още 50 добавъчен капитал за разходите, за които е дума, то общата сума на принадлежната стойност 180 се разпределя в такъв случай върху производствен капитал 900 плюс търговски капитал 150, всичко = 1050. Следователно средната норма на печалба спада на $17\frac{1}{7}\%$. Промишленият капиталист продава стоките на търговеца за $900 + 154\frac{2}{7} = 1054\frac{2}{7}$, а търговецът ги продава за 1130 (1080+50 за разходите, които той трябва пак да възстанови). Впрочем трябва да се приеме, че с разделението на капитала на търговски и промишлен е свързана централизация на търговските разходи и поради това намаление на последните.

Сега се пита: как стои работата с търговските наемни работници, работещи при търговския капиталист, в нашия случай при търговеца на стоки?

От една страна, такъв търговски работник е също такъв наемен работник, както и всеки друг. **Първо**, доколкото неговият труд се купува от променливия капитал на търговеца, а не от парите, които се изразходват като доход, следователно купува се не за лични услуги, за да се увеличи стойността на авансирания за това капитал. **Второ**, доколкото стойността на неговата работна сила и следователно неговата работна заплата се опр-

еделя, както и при всички други наемни работници, от производствените и възпроизводствените разходи на неговата специфична работна сила, а не от продукта на неговия труд.

Но между него и работниците, непосредствено заети от промишления капитал, трябва да съществува същата разлика, каквато съществува между промишлен капитал и търговски капитал, и затова между промишления капиталист и търговеца. Тъй като търговецът като прост агент на обръщението не произвежда нито стойност, нито принадлежна стойност (защото добавъчната стойност, която той прибавя към стоките чрез своите разходи, се свежда до прибавяне на по-рано съществуваща стойност, макар тук да се натрапва въпросът, как той запазва, съхранява тази стойност на своя постоянен капитал?), то и търговските работници, заети у него с изпълнение на същите функции, не могат непосредствено да създават принадлежна стойност за него. При това, както и за производствените работници, ние приемаме, че тяхната работна заплата се определя от стойността на работната сила, следователно търговецът не се обогатява чрез отбив от работната заплата, така че той в сметката на своите разходи не внася авансиране за труд, което би заплащало последния само отчасти — с други думи, той не се обогатява чрез измамване на своите служещи.

По отношение на търговските наемни работници затруднението се състои съвсем не в това, да се обясни как те произвеждат печалба непосредствено за своите работодатели, макар че те непосредствено не произвеждат принадлежна стойност (от която печалбата е само превърната форма). Всъщност този въпрос е вече разрешен при общия анализ на търговската печалба. Също така, както промишленият капитал получава печалба поради това, че продава съдържащия се и реализиран в стоките труд, за който той не е заплатил никакъв еквивалент, така и търговският капитал я получава поради това, че заплаща на промишления капитал не целия незаплатен труд, който се съдържа в стоката (в стоката, доколкото капиталът, изразходван за нейното производство, функционира като съответна част от целия промишлен капитал), но при продажба на стоките заставя да му се плати тази още съдържаща се в стоките и незаплатена от него част. Отношението на търговския капитал към принадлежната стойност е по-друго от това на промишления капитал. Последният произвеж-

да принадлежи стойност чрез непосредствено присвояване на незаплатен чужд труд. Първият си присвоява част от тази принадлежна стойност, като заставя промишления капитал да му предаде тази част.

Само чрез своята функция — реализиране на стойностите — търговският капитал функционира в процеса на възпроизводство като капитал и затова като функциониращ капитал извлича част от принадлежната стойност, произведена от целия капитал. За всеки отделен търговец масата на неговата печалба зависи от масата на капитала, която той може да употреби за този процес, а той може да употреби за покупко-продажбата толкова повече, колкото повече е незаплатеният труд на неговите служители. Търговският капиталист заставя в повечето случаи своите работници да изпълняват дори функцията, по силата на която неговите пари са капитал. Макар незаплатеният труд на тези служители да не създава принадлежна стойност, той създава за него възможност за присвояване на принадлежна стойност, което по своя резултат за този капитал е съвсем същото; следователно този труд е за него източник на печалба. Иначе търговското предприятие никога не би могло да се води в големи размери, никога не би могло да се води капиталистически.

Както незаплатеният труд на работника непосредствено създава за производствения капитал принадлежна стойност, незаплатеният труд на търговските наемни работници създава за търговския капитал участие в тази принадлежна стойност.

Затруднението е следното: тъй като работното време и трудът на самия търговец не е труд, който създава стойност, макар и да създава за търговеца възможност да участва във вече произведената принадлежна стойност, то как стои работата с онзи променлив капитал, който търговецът изразходва за покупка на търговска работна сила? Трябва ли да се причисли този променлив капитал като влизащ в разходите към авансирания търговски капитал? Ако не, това като че ли противоречи на закона за изравняване нормата на печалба; кой капиталист би авансирал 150, ако би могъл да смята като авансиран капитал само 100? Ако пък трябва, това като че ли противоречи на същността на търговския капитал, тъй като този вид капитал функционира като капитал не поради това, че подобно на промишления капитал привежда в движение чужд труд, а поради това,

че сам работи, т.е. изпълнява функции на покупко-продажба и именно за това и благодарение на това пренася върху себе си част от принадлежната стойност, произведена от промишления капитал.

(И така, предстои ни да изследваме следните пунктове: променливия капитал на търговеца; закона за необходимия труд в обръщението; как трудът на търговеца запазва стойността на неговия постоянен капитал; ролята на търговския капитал в цялостния възпроизводствен процес; накрая, раздвояването на търговски капитал и паричен капитал, от една страна, и на стоково-търговски и парично-търговски капитал, от друга.)

Ако всеки търговец притежаваше само толкова капитал, колкото би могъл да обръща чрез своя собствен труд, би станало безкрайно раздробяване на търговския капитал; това раздробяване би трябвало да расте в същата степен, в която производственият капитал с развитието на капиталистическия начин на производство произвежда във все по-голям мащаб и оперира с все по-големи маси. Следователно би се получило растящо несъответствие между единия и другия. В същата степен, в която капиталът би се централизирил в сферата на производството, той би се децентрализирил в сферата на обръщението. Чисто търговските операции на промишления капиталист и заедно с това неговите чисто търговски разходи поради това биха се увеличили безкрайно, защото той би трябвало да има работа, например, с 1000 търговци вместо със 100.

С това би се загубила голяма част от изгодите от формирането на търговския капитал; освен чисто търговските биха расли и другите разходи по обръщението, сортировката, складирането, експедирането и т.н. Това по отношение на промишления капитал. Да разгледаме сега търговския капитал. Първо, що се отнася до чисто търговските работи. Не се изисква повече време, за да се смята с големи числа вместо с малки. 10 покупки по 100 ф.ст. изискват десет пъти повече време, отколкото една покупка от 1000 ф.ст. Кореспонденция, хартия, пощенски разходи ще бъдат десет пъти по-скъпи, ако имаме работа с десет дребни търговци, отколкото ако имаме работа с един едър. Строго очертаното разделение на труда в търговското предприятие, където един води книгите, друг касата, трети кореспондира, онзи прави покупките, този продава, трети пътува и т.н., спестява работно време в огромни количества, тъй че броят на търговс-

ките работници, който намира приложение в едрата търговия, не е в никакво съответствие със сравнителната големина на предприятията. Това е така, защото в търговията несъмнено повече, отколкото в индустрията, една и съща функция изисква еднакво работно време независимо от това, дали се изпълнява тя в голям или малък мащаб. Затова концентрацията в търговското предприятие се явява исторически по-рано, отколкото в промишленото предприятие. По-нататък, разходите на постоянен капитал. 100 малки кантори струват безкрайно по-скъпо от една голяма; 100 малки търговски склада са по-скъпи, отколкото един голям и т.н. Транспортните разходи, които поне като разходи, подлежащи на авансиране, влизат в търговската дейност, растат заедно с раздробяването.

Промишленият капиталист би трябвало да изразходва в търговската част на своето предприятие повече труд и разходи на обръщението. Един и същ търговски капитал, ако той би бил разделен между голям брой дребни търговци, би изисквал поради тази раздробеност много повече работници за извършване на своите функции и освен това би се изисквало по-голям търговски капитал за обръщението на същия този стокос капитал.

Ако означим с B целия търговски капитал, употребяван непосредствено за покупка и продажба на стоки, а с b означим съответния променлив капитал, изразходван за заплащане на спомагателни търговски работници, то $B+b$ е по-малко, отколкото би трябвало да бъде целият търговски капитал B , ако всеки търговец, би се справял без помощници, т.е. ако една част не би се изразходвала за b . Но ние все още не сме се справили със затруднението.

Продажбената цена на стоките трябва да бъде достатъчна 1) за да заплати средната печалба на $B+b$. Това вече се обяснява с факта, че $B+b$ е изобщо съкращение на първоначалното B , представлява по-малък търговски капитал от онзи, който би бил необходим без b . Но тази продажбена цена трябва да бъде достатъчна, 2) за да възстанови освен допълнително появяващата се сега печалба върху b и заплатената работна заплата, да възстанови самия променлив капитал на търговеца = b . Това последното създава затруднението. Образува ли b една нова съставна част на цената или то е само част от печалбата, получена от $B+b$, част,

която се явява работна заплата само по отношение на търговския работник, а по отношение на самия търговец представлява просто възстановяване на неговия променлив капитал? В последния случай получената от търговеца печалба върху изразходвания от него капитал $B+b$ би била равна само на печалбата, която се пада съответно на общата норма на печалбата на B плюс b , при което последното се заплаща от търговеца във формата на работна заплата, но само не принася печалба.

Всъщност задачата се свежда към това, да се намерят границите на b (в математически смисъл). Преди всичко да установим в какво точно се състои затруднението. Да означим капитала, изразходван непосредствено за покупко-продажба на стоки, с B , постоянния капитал, потребяван при тази функция, с K (веществени търговски разходи), а променливия капитал, изразходван от търговеца, с b .

Възстановяването на B не представлява изобщо никакво затруднение. То е само реализирана покупна цена за търговеца или производствената цена за фабриканта. Търговецът плаща тази цена, а при препродажбата той получава B обратно като част от своята продажбена цена; освен това B той получава печалба върху B , както е обяснено по-горе. Например стоката струва 100 ф.ст. Печалбата върху нея нека бъде 10%. Така стоката се продава за 110. По-рано стоката струваше 100; търговският капитал от 100 прибавя към нея само 10.

По-нататък, ако вземем K , то е най-много също толкова голямо — всъщност значително по-малко, — колкото е частта на постоянния капитал, която производителят би трябвало да потреби за покупка и продажба; но тя би представлявала добавка към постоянния капитал, който се употребява от производителя непосредствено в производството. При все това тази част трябва постоянно да се възстановява от цената на стоката, или — което е все същото — съответна част от стоката трябва постоянно да се изразходва в тази форма, трябва, ако разглеждаме целокупния обществен капитал, постоянно да се възпроизвежда в тази форма. Тази част на авансирания постоянен капитал също така ограничаващо би повлияла върху нормата на печалба, както и цялата негова маса, вложена непосредствено в производството. Доколкото промишленият капиталист предоставя търговската част на своето предприятие на търговеца, той няма

нужда да авансира тази част на капитала. Вместо него я авансира търговецът. Но това е само номинално; търговецът нито произвежда, нито възпроизвежда потребявания от него постоянен капитал (веществените търговски разходи). Следователно производството на последния представлява особен вид предприемаческа дейност или поне част от дейността на известни промишлени капиталисти, които по такъв начин играят същата роля, каквато играят промишлените капиталисти, които доставят постоянен капитал на онези, които произвеждат средства за живот. Следователно търговецът получава, *първо*, възстановяване на този капитал и, *второ*, печалбата върху него. Така поради едното и другото става съкращение на печалбата на промишления капиталист. Но поради свързаната с разделението на труда концентрация и икономия тя се съкращава в по-малка степен, отколкото ако той сам трябваше да авансира този капитал. Намаляването на нормата на печалба е по-малко, защото е по-малък авансираният по този начин капитал.

И така, продажбената цена се състои досега от $B+K$ + *печалбата върху $B+K$* . След казаното досега тази нейна част не представлява затруднение. Но ето, появява се b , или променливият капитал, авансиран от търговеца.

Поради това продажбената цена се превръща в $B+K+b$ + *печалбата върху $B+K$* + *печалбата върху b* .

B само възстановява покупната цена, но освен печалба върху B не прибавя към тази цена никаква част. K прибавя не само печалба върху K , но и самото K ; но K + *печалба върху K* , частта от разходите по обръщението, авансирана във форма на постоянен капитал, плюс съответна средна печалба, би била в ръцете на промишления капиталист по-голяма, отколкото в ръцете на търговския капиталист. Съкращението на средната печалба се проявява в такава форма, че се пресмята пълната средна печалба — след спадане на $B+K$ от авансирания промишлен капитал, — а спаднатото от средната печалба, което съставлява печалба върху $B+K$, се изплаща на търговеца, така че тази спадната сума се явява като печалба на отделен капитал, на търговския капитал.

Но иначе стои работата с b + *печалбата върху b* или в дадения случай,

където нормата на печалба се предполага = 10%, с $b + \frac{1}{10}b$. И тук се крие действителното затруднение.

Съгласно предположението търговецът купува срещу b само търговски труд, т.е. труд, необходим за да осъществява функциите на обръщението на капитала, за $C—II$ и $II—C$. Но търговският труд е онзи труд, който изобщо е необходим, за да функционира капиталът като търговски капитал, за да осъществява превръщането на стоката в пари и парите в стока. Това е труд, който реализира стойности, но не създава стойности. И само доколкото един капитал изпълнява тези функции — следователно доколкото един капиталист изпълнява със своя капитал тези операции, този труд, — този капитал функционира като търговски капитал и взема участие в регулиране на общата норма на печалба, т.е. извлича своя дивидент от общата печалба. Но в $b + \text{печалбата върху } b$ се съдържа, изглежда, *първо*, заплащане на труда (защото съвсем безразлично е дали промишленият капиталист плаща на търговеца за неговия собствен труд или за труд на служители, заплащани от търговеца) и, *второ*, печалбата върху сумата, заплатена за този труд, който би трябвало да извърши сам търговецът. Търговският капитал получава обратно, *първо*, заплащане на b и, *второ*, печалба върху него, следователно това идва оттам, че той, *първо*, заставя да му се заплати за този труд, благодарение на който той функционира като *търговски* капитал, и, *второ*, той заставя да му се заплати печалба, защото той функционира като *капитал*, т.е. защото той изпълнява труд, който за него като функциониращ капитал се заплаща с печалба. Това е следователно въпросът, който ни предстои да разрешим.

Да приемем, че $B = 100$, $b = 10$ и нормата на печалба = 10%. Да приемем, че $K = 0$, за да не включваме без нужда отново в сметката този елемент на покупната цена, който не се отнася тук и с който ние вече приключихме. По такъв начин продажбената цена би била = $B+p+b+p'$ (= $B+Bp'+b+bp'$, където p' е нормата на печалба) = $100+10+10+1 = 121$.

Но ако търговецът не е изразходвал b за работна заплата — тъй като b се заплаща само за търговски труд, следователно за труд, необходим за реализиране стойността на стоковия капитал, хвърлян на пазара от про-

мишления капитал, — то работата би стояла така: за да купи или продаде за $B = 100$, търговецът би давал своето време и ние приемаме, че това е единственото време, с което той разполага. Ако търговският труд, представяван от b или от 10, се заплаща не от работната заплата, а от печалбата, то той би предполагал един друг търговски капитал = 100, тъй като 10% от него = $b = 10$. Този втори $B = 100$ не би влизал допълнително в цената на стоката, но 10-те%, разбира се, биха влезли в нея. Затова биха били направени две операции по $100 = 200$, за да се купят стоки за $200 + 20 = 220$.

Тъй като **търговският капитал** не е абсолютно нищо друго освен **обособила се форма на част от промишления капитал**, който функционира в процеса на обръщение, то всички отнасящи се до него въпроси трябва да се разрешават така, че проблемът да се поставя преди всичко в такава форма, при която присъщите на търговския капитал явления да се представят още не самостоятелни, но намиращи се в непосредствена връзка с промишления капитал, като негово разклонение. Като кантора, за разлика от промишлено предприятие, търговският капитал функционира постоянно в процеса на обръщението. Така че именно тук, в кантората на самия промишлен капиталист, трябва най-напред да се изследва интересувашото ни b .

Преди всичко тази кантора е винаги извънредно малка в сравнение с промишленото предприятие. Впрочем ясно е, че с разширяване на размера на производство се увеличават търговските операции, които трябва постоянно да се извършват за обръщението на промишления капитал както за да се продаде наличният във формата на стоков капитал продукт, така и за да се превърнат отново в средства за производство получените пари и за всичко да се води сметка. Пресмятане на цените, водене на сметки, водене на каса, кореспонденция — всичко това се отнася тук. Колкото по-широк е размерът на производството, толкова по-големи са, макар и далеч не в съответна пропорция, търговските операции на промишления капитал, следователно толкова повече са трудът и другите разходи по обръщението за реализиране на стойността и принадлежната стойност. Поради това става необходимо да се употребят наемни търговски работници, които съставляват същинската кантора. Макар разходите за тях да се правят във форма на работна заплата, те се отличават от променли-

вия капитал, който се изразходва за покупка на производствен труд. Това увеличава разходите на промишления капиталист, масата на авансирания капитал, без да увеличава непосредствено принадлежната стойност. Защото това е разход за заплащане на труд, който се употребява само за реализиране на вече създадени стойности. Както всеки друг разход от този вид, и този разход намалява нормата на печалба, защото расте авансираният капитал, но не расте принадлежната стойност. Ако принадлежната стойност m остава неизменна, то авансираният капитал K нараства на $K+\Delta K$; така вместо нормата на печалба получава се по-малката норма на печалба $m/K+\Delta K$. Следователно промишленият капиталист се старае да ограничи до минимум тези разходи по обръщението също както и своите разходи за постоянен капитал. Затова отношението на промишления капитал към неговите търговски наемни работници не е такова, каквото е отношението към неговите производствени наемни работници. При равни други условия колкото повече от последните той прилага, толкова по-едро е производството, толкова по-голяма е принадлежната стойност, или печалбата. И обратно. Колкото по-голям е мащабът на производството и колкото по-голяма е подлежащата на реализиране стойност, а за това и принадлежната стойност, следователно, колкото по-голям е произведеният стокен капитал, толкова повече растат абсолютно, макар и не относително, канторските разходи и пораждат един вид разделение на труда. В каква степен печалбата е предпоставка на тези разходи, личи между другото от това, че често при увеличение на заплатата на търговските служители част от нея се заплаща с процентно участие в печалбата. Такова е естеството на работата, че труд, който се състои само в посреднически операции, които са свързани отчасти с пресмятане на стойности, отчасти с тяхното реализиране, отчасти с обратното превръщане на реализираните пари в средства за производство и размерът на които зависи следователно от величината на произведените и подлежащи на реализиране стойности — че такъв труд действа не като причина, подобно на непосредствено производствения труд, а като следствие на съответна величина и маса на тези стойности. Подобно е и с другите разходи по обръщението. За да се мери, тегли, опакова, транспортира много, трябва да бъдат налице много стоки; масата на труда по опаковката, транспорта и др.т. зависи от масата на стоките, от обектите на тази дейност, а не обратно.

Търговският работник непосредствено не произвежда принадена стойност. Но цената на неговия труд се определя от стойността на неговата работна сила, следователно от разходите по нейното производство, докато проявата на тази работна сила в действие, нейното напрежение, разходване и изхабяване, както и при всеки друг наеман работник, съвсем не е ограничена от нейната стойност. Затова неговата заплата не стои в необходимо отношение към масата на печалбата, която той помага да се реализира за капиталиста. Това, което той струва на капиталиста, и това, което той му носи — са различни величини. Той му носи печалба не защото непосредствено създава принадена стойност, а защото помага да се намалят разходи по реализация на принадена стойност, доколкото изпълнява отчасти незаплатен труд. Същинският търговски работник принадлежи към по-добре заплащаната категория наемни работници, към онези, чийто труд е изкусен труд, който стои над средния труд. При това с прогреса на капиталистическия начин на производство работната заплата има тенденция да спада дори по отношение на труда от средно качество отчасти поради разделение на труда в самата кантора; оттук трябва да се получи само едностранчиво развитие на трудоспособността и разходите по получаване на такава трудоспособност отчасти нищо не струват на капиталиста: изкуството на работника се развива от самото функциониране и при това толкова по-бързо, колкото по-едностранчиво то става с разделението на труда. Второ, тъй като предварителното образование, познанията по търговия, знанието на чужди езици и т.н. с прогреса на науката и на родното образование се придобиват все по-бързо и по-лесно, стават все повече общоразпространени, възпроизвеждат се толкова по-евтино, колкото повече капиталистическият начин на производство приспособява методите на обучение и т.н. към практическото. Разпространението на народното образование позволява да се вербуват този вид работници от класи, които по-рано не са имали достъп до него, които са привикнали към сравнително по-лош начин на живот. При това то увеличава наплива и заедно с това конкуренцията. Затова, с някои изключения, с прогреса на капиталистическия начин на производство работната сила на тези хора се обезценява; тяхната работна заплата спада, докато тяхната работоспособност се увеличава. Капиталистът увеличава броя на тези работници, когато е необходимо да реализира повече стойност и печалба. Увеличението на този труд винаги е следствие, никога не

е причина за увеличаване на принадлежната стойност. [*39a\)](#)

И така, става едно раздвоение. От една страна, функциите на капитала като стоков и паричен капитал (а затова в по-нататъшното определение като търговски капитал) са общи определени форми на промишления капитал. От друга страна, специални капитали, следователно специални категории капиталисти, се занимават изключително с тези функции и по този начин тези функции стават специални сфери за увеличаване стойността на капитала. Търговските функции и разходи по обръщението са формирани само в търговския капитал. Обърнатата към обръщението страна на промишления капитал съществува не само в своето постоянно битие като стоков капитал и паричен капитал, но и в кантората, наред с работилницата. Но тази страна се формира за търговския капитал. За него кантората е единственото му предприятие. Употребяваната във форма на разходи по обръщението част от капитала изглежда у търговеца на едро значително по-голяма, отколкото у промишленика, защото освен собствена кантора, която се намира при всяко промишлено предприятие, частта от капитала, която би трябвало да употребява по такъв начин цялата класа на промишлените капиталисти, се концентрира в ръцете на отделни търговци, които, като обслужват продължението на функциите на обръщението, вземат върху себе си произтичащите от това по-нататъшни разходи по обръщението. На промишления капитал разходите по обръщението се представят и действително са непроизводствени разходи. За търговеца те са източник на неговата печалба, която — ако предположим общата норма на печалба — се намира в съответствие с тяхната величина. Затова разходът, който трябва да се прави за тези разходи по обръщението, е за търговския капитал производствено изразходване. Следователно и търговският труд, който той купува, за него е непосредствено производствен труд.

(горе)

ГЛАВА ОСЕМНАДЕСЕТА

ОБОРОТЪТ НА ТЪРГОВСКИЯ КАПИТАЛ. ЦЕНИТЕ

Оборотът на промишления капитал е единството на времето на неговото производство и времето на неговото обръщение; затова той обхваща це-

лия производствен процес. Напротив, оборотът на търговския капитал, тъй като той е фактически само отделено движение на стоковия капитал, представлява само първа фаза от метаморфозата на стоката, $C—P$, като движение на специален капитал, което се връща към своя изходен пункт; $P—C$, $C—P$ в търговски смисъл, като оборот на търговския капитал. Търговецът купува, превръща своите пари в стока, след това продава, отново превръща същата стока в пари; и така това се повтаря постоянно. В рамките на обръщението метаморфозата на промишления капитал винаги се представя като $C_1—P—C_2$; парите, получени от продажбата на C_1 , на произведената стока, се употребяват за покупка на C_2 , нови средства за производство; това е действителната размяна на C_1 и C_2 и по такъв начин едни и същи пари два пъти преминават от ръце в ръце. От тяхното движение се осъществява размяната на две разнородни стоки, C_1 и C_2 . Но при търговеца в $P—C—P'$, напротив, една и съща стока два пъти преминава от ръце в ръце; стоката само осъществява връщането на парите при търговеца.

Ако например търговският капитал е 100 ф.ст. и търговецът купи стока за тези 100 ф.ст., след това продаде тази стока за 110 ф.ст., то този капитал от 100 е извършил един оборот, а броят на оборотите през годината зависи от това, колко често през годината се повтаря движението $P—C—P'$.

При това ние съвсем се абстрахираме от разходите, които могат да се съдържат в разликата между покупната и продажбената цена, тъй като тези разходи съвсем нищо не изменят във формата, която най-напред предстои да разгледаме тук.

Следователно тук броят на оборотите на даден търговски капитал представлява пълна аналогия с повторението на оборотите на парите като просто средство за обръщение. Както един и същ талер, като извършва десет оборота, десет пъти купува своята стойност във вид на стоки, също така един и същ паричен капитал на търговеца, например 100, като се обръща десет пъти, десет пъти купува своята стойност във вид на стоки, или реализира един общ стоков капитал от десетократна стойност = 1000. Но има и разлика: При обръщането на парите като средство за обръщение едни и същи пари преминават през различни ръце, следователно ня-

колко пъти извършват една и съща функция и затова със скоростта на обръщението заместват масата на обръщащите се пари. Но при търговеца един и същ паричен капитал — безразлично от какви единици пари той се състои, — една и съща парична стойност, няколко пъти купува и продава стоков капитал в размера на своята стойност и затова няколко пъти се връща в предишните ръце, към своя изходен пункт, като $K+\Delta K$, като стойност плюс принадена стойност. Това характеризира неговия оборот като оборот на капитал. Той постоянно извлича от обръщението повече пари, отколкото внася в него. Впрочем от само себе си се разбира, че с ускоряване на оборота на търговския капитал (при което при развит кредит преобладаваща функция на парите е тяхната функция като платежно средство) една и съща маса пари се обръща по-бързо.

Но повторението на оборота на стоково-търговския капитал никога не изразява нещо друго освен повторение на купуването и продаването, докато повторението на оборота на промишления капитал изразява периодичност и възобновяване на целия възпроизводствен процес (в който е включен и процесът на потребление). Напротив, за търговския капитал това се явява само като външно условие. Промисленият капитал трябва постоянно да хвърля стоки на пазара и отново да ги изтегля оттам, за да се запази за търговския капитал възможността за бърз оборот. Ако процесът на възпроизводство е изобщо бавен, бавен е и оборотът на търговския капитал. Търговският капитал наистина осъществява оборота на производствения капитал, но само доколкото съкращава времето на неговото обръщение. Той няма пряко влияние върху времето на производство, което също е граница за времето на оборота на промишления капитал. Това е първата граница за оборота на търговския капитал. Но, второ — ако оставим настрана границата, която му поставя потреблението, породено от възпроизводството, — този оборот в края на краищата е ограничен от скоростта и размерите на цялото лично потребление, тъй като от това зависи цялата част на стоковия капитал, която влиза във фонда на потреблението.

Но (ако съвсем оставим настрана оборотите в самия търговски свят, където един търговец препродава една и съща стока винаги на друг, при което в период на спекулация такова обръщение може да изглежда твърде цветущо) търговският капитал, първо, съкращава фазата $C—II$

за производствения капитал. Второ, при съвременната кредитна система той разполага с голяма част от целия паричен капитал на обществото, така че може да повтаря своите покупки, преди окончателно да е продадено купеното по-рано; при това е безразлично дали нашият търговец продава направо на последния потребител или между тези двамата стоят 12 други търговци. При огромната еластичност на процеса на възпроизводство, който постоянно може да бъде изведен извън всяка дадена граница, той не намира граница или само твърде еластична граница в самото производство. Следователно освен разделянето на $C—P$ и $P—C$, което произтича от самата природа на стоката, тук се създава фиктивно търсене. Движението на търговския капитал, въпреки формирането му, винаги не е нищо друго освен движение на промишления капитал в сферата на обръщението. Но по силата на своето формиране той се движи в известни граници, независимо от границите на процеса на възпроизводство и затова заставя дори процеса на възпроизводството да излиза от своите граници. Вътрешната зависимост и външната самостоятелност го довеждат до една точка, където вътрешната връзка отново се възстановява насилствено, чрез криза.

Оттук явлението при кризите, че те най-напред се проявяват и разразяват не в търговията на дребно, която борави с непосредственото потребление, а в сферата на търговията на едро и на банките, които предоставят в разпореждане на търговията на едро паричния капитал на обществото.

Действително фабрикантът може да продава на износителя, а последният на свой ред на своя задграничен клиент, вносителят може да плазира своите суровини на фабриканта, последният — своите продукти на търговеца на едро и т.н. Но в някой отделен незабележим пункт стоката лежи непродадена; или пък друг път запасите на всички производители и междинни търговци малко по малко се препълват. Тъкмо в това време потреблението обикновено се намира в състояние на най-висок разцвет отчасти защото един промишлен капиталист привежда в движение редица други, отчасти защото наетите от него работници, заети напълно, могат да разходват повече от обикновено. С увеличаването на дохода на капиталистите се увеличават и техните разходи. Освен това (дори ако оставим настрана ускорението на натрупването) става, както видяхме («Капиталът», кн. II, отд. III), постоянно обръщение между постоянен капи-

тал и постоянен капитал, което, от една страна, независимо от личното потребление в този смисъл, че то никога не влиза в това последното, но което при все това е ограничено в последна сметка от личното потребление, защото производството на постоянен капитал никога не става заради самия него, а става само защото този постоянен капитал повече се потребява в сферите на производството, чиито продукти влизат в личното потребление. Но това производство може известно време спокойно да следва своя път, възбудено от очакване на търсене, и затова в тези отрасли работите на търговци и промишленици вървят твърде оживено. Кризата настъпва, когато търговците, които продават на далечни пазари (или такива, у които са натрупани запаси и в самата страна), започват да получават обратните постъпления така бавно и в такива малки количества, че банките настоятелно искат платежите, или падежите на полиците срещу закупени стоки настъпват, преди да е извършена препродажбата. Тогава започват принудителни продажби, продажби с цел за разплащане. И с това се разразява крахът, който изведнъж слага край на мнимия разцвет.

Но външният характер и и рационалността на оборота на търговския капитал е още по-голям, тъй като оборотът на един и същ търговски капитал може да осъществи едновременно или последователно оборотите на твърде различни производствени капитали.

Оборотът на търговския капитал може обаче да осъществи не само оборотите на различни промишлени капитали, но и противоположните фази на метаморфозата на стоковия капитал. Например търговецът купува платното от фабриканта и го продава на избелвача, следователно в този случай оборотът на един и същ търговски капитал — в действителност един и същ акт $C—P$, реализирането на платното — представлява две противоположни фази за двата различни промишлени капитала. Доколкото търговецът изобщо продава за производствено потребление, неговото $C—P$ постоянно представлява $P—C$ за някой промишлен капитал, а неговото $C—P$ постоянно представлява $P—C$ за някой друг промишлен капитал. Ако ние, както това е направено в тази глава, махнем K , разходите по обръщението, т.е. онази част от капитала, която се авансира от търговеца освен сумата, изразходвана за покупка на стоки, то, разбира се, отпада и ΔK , добавъчната печалба, получавана от него върху

този добавъчен капитал. Следователно това е строго логичният и математически правилен начин на изследване, щом се отнася до това, да се разбере как печалбата и оборотът на търговския капитал влияят върху цените.

Ако производствената цена на 1 ф. захар е 1 ф.ст., търговецът би могъл за 100 ф.ст. да купи 100 ф. захар. Ако през годината той купува и продава такова количество и ако средната годишна норма на печалба е 15%, той ще надбави върху 100 ф.ст. 15 ф.ст., а върху 1 ф.ст., производствената цена на 1 ф. захар, 3 шил. Следователно той би продавал 1 ф. захар за 1 ф.ст. и 3 шил. Но ако производствената цена на 1 ф. захар спадне на 1 шил., то за 100 ф.ст. търговецът би купил 2000 ф. захар и би продавал фунта по 1 шил. и $1\frac{4}{5}$ пенса. И в единия, и в другия случай годишната печалба от капитал 100 ф.ст., вложен в производство на захар, = 15 ф.ст. Само че той трябва в първия случай да продаде 100, а във втория 2000 ф. Висока ли е или ниска производствената цена, това няма никакво значение за нормата на печалба, но то има твърде голямо, решаващо значение за това, колко е голяма съответната част от продажбената цена на всеки фунт захар, която съставлява търговската печалба, т.е. колко голяма е надбавката върху цената, която търговецът прави върху определено количество стока (продукт). Ако производствената цена на стоката е незначителна, то незначителна е и сумата, която търговецът авансира за нейната покупна цена, т.е. за определена маса стока, а следователно при дадена норма на печалба незначителна е и общата сума на печалбата, която той получава за това дадено количество евтина стока; или — което се свежда до същото — той може в такъв случай да купи за дадения капитал, например 100, по-голяма маса от тази евтина стока и общата печалба 15, която той получава върху 100, се разпределя на малки части върху всеки отделен къс от тази стокова маса. И обратно. Това напълно зависи от по-голямата или по-малка производителност на промишления капитал, с чиито стоки той търгува. Ако изключим случаите, когато търговецът е монополист и същевременно монополизира производството, като например на времето си Холандско-остиндийската компания, то няма нищо по-абсурдно от доста разпространената представа, че от самия търговец зависело ще продаде ли той много стоки с малка печалба върху единица стока или малко стоки с голяма печалба върху единица стока. Двете граници за неговата продажбена цена са: от една страна,

производствената цена на стоката, над която той не е властен; от друга страна, средната норма на печалба, която също се намира във владенията на властта. Единственото, което зависи от него, е възможността да търгува със скъпи или евтини стоки, но и тук известна роля играят величината на капитала, който се намира в негово разпореждане, и други обстоятелства. Как постъпва търговецът, това изцяло зависи от степента на развитие на капиталистическия начин на производство, а не от неговия избор. Такава чисто търговска компания като старата Холандско-остиндийска компания, която имаше монопол върху производството, можеше да си въобрази, че при съвсем изменени условия може да продължава да се придържа към един метод, който в най-добрия случай отговаря на наченки на капиталистическо производство*[40](#)).

Този разпространен предразсъдък — който впрочем, както и всички погрешни представи за печалба и др. т., произтича от наблюденията само над търговията и от предразсъдъците на търговците — се поддържа между другото от следните обстоятелства:

Първо: явления на конкуренцията, които впрочем се отнасят само до разпределението на търговската печалба между отделните търговци, владеещи една или друга част от целия търговски капитал; ако например един продава по-евтино, за да изтика своите съперници.

Второ: икономист от такъв калибър като професор Рошер все още може да си въобразява в Лайпциг, че изменението в продажбените цени е произведено по съображения на «благоразумие и хуманност», а не е било резултат на преврат в самия начин на производство.

Трето: ако производствените цени се понижават поради повишение на производителната сила на труда, а затова се понижават и продажбените цени, то търсенето често расте още по-бързо от предлагането, а заедно с това и пазарните цени, така че продажбените цени дават повече от средната печалба.

Четвърто: един търговец може да понижи продажбената цена (а това винаги не е нищо друго освен понижение на обичайната печалба, която той прибавя върху цената), за да се обръща по-бързо в неговото предприятие един по-голям капитал. Всичко това са неща, които се отнасят

само до конкуренцията между самите търговци.

Още в книга I на «Капиталът» ние показахме, че високото или ниско равнище на стоковите цени не определя нито масата на принадлежната стойност, произведена от даден капитал, нито нормата на принадлежната стойност; макар съответно на относителното количество на стоката, произведено от дадено количество труд, цената на единица стока, а заедно с това частта от тази цена, която съответства на принадлежната стойност, да е по-голяма или по-малка. Цените на всяко количество стока, доколкото те съответстват на стойностите, се определят от общото количество предметен в тези стоки труд. Ако малко количество труд се предметява в голямо количество стока, то цената на единица стока е ниска и съдържащата се в нея принадлежната стойност е незначителна. Как трудът, въплътен в стоката, се разпада на заплатен и незаплатен труд, следователно каква част от цената на стоката представлява принадлежната стойност, това не се намира в никаква връзка с общото количество на този труд, а следователно и с цената на стоката. Нормата на принадлежната стойност зависи не от абсолютната величина на принадлежната стойност, която се съдържа в цената на отделната стока, а от нейната **относителна** величина, от нейното **отношение** към работната заплата, която се съдържа в същата стока. Затова нормата може да бъде висока, макар абсолютната величина на принадлежната стойност за всяка единица стока да е малка. Тази абсолютна величина на принадлежната стойност във всяка единица стока зависи на първо място от производителността на труда и само на второ място — от неговото разделение на заплатен и незаплатен.

За търговската продажбена цена производствената цена сега вече е отвън дадена предпоставка.

Високото равнище на търговските цени на стоката по-рано се дължеше **1)** на високите производствени цени, т.е. на ниската производителност на труда; **2)** на липсата на обща норма на печалба, при което търговският капитал си присвояваше много по-голям дял от принадлежната стойност, отколкото би му се паднал при обща подвижност на капиталите. Следователно прекратяването на това положение — и от двете страни погледнато — е резултат от развитието на капиталистическия начин на производство.

В различните клонове на търговията оборотите на търговския капитал са по-дълги или по-кратки, следователно техният брой през годината е по-голям или по-малък. В един и същ клон на търговията в различни фази на икономическия цикъл оборотът се извършва по-бързо или по-бавно. При това се извършва един среден брой обороти, който се установява от опита.

Ние вече видяхме, че оборотът на търговския капитал е различен от оборота на промишления капитал. Това произтича от естеството на работата; една отделна фаза в оборота на промишления капитал се явява като пълен оборот на един отделен търговски капитал или пък на част от него. Освен това оборотът на търговския капитал се намира в друго отношение към определението на печалбата и цената.

Оборотът на промишления капитал изразява, от една страна, периодичността на възпроизводството и затова от него зависи масата на стоките, хвърляни на пазара в продължение на определено време. От друга страна, времето на обръщението образува граница, макар и разтеглива, която, като въздейства върху размерите на производствения процес, с това влияе повече или по-малко ограничаващо върху образуването на стойността и принадлежната стойност. Затова оборотът — не като положителен, но като ограничаващ елемент — влияе определящо върху масата на ежегодно произвежданата принадлежна стойност и следователно върху образуването на общата норма на печалба. Напротив, за търговския капитал средната норма на печалба е дадена величина. Той не взема непосредствено участие в създаването на печалба, или принадлежна стойност, а върху образуването на общата норма на печалбата оказва определящо влияние само доколкото получава — съответно на частта, която той съставлява от целия капитал — своя дял от общата маса на печалбата, произведена от промишления капитал.

При развитите в кн. II, отд. II на «Капиталът» условия колкото по-голям е броят на оборотите на промишления капитал, толкова по-голяма е масата на печалбата, която той произвежда. Наистина сега, с образуването на общата норма на печалбата, цялата печалба се разпределя между различните капитали не пропорционално на тяхното непосредствено участие в нейното производство, а съответно на частта, която всеки от

тях съставлява от целия капитал, т.е. пропорционално на величината им. Но същността на работата от това не се изменя. Колкото по-голям е броят на оборотите на целия промишлен капитал, толкова по-голяма е масата на печалбата, масата на ежегодно произвежданата принадлежна стойност, а затова при равни други условия и нормата на печалбата. Другояче стои работата с търговския капитал. За него нормата на печалба е дадена величина, определяна, от една страна, от масата на печалбата, произведена от промишления капитал, от друга страна — от относителната величина на целия търговски капитал, от неговото количествено отношение към сумата на капитала, авансиран за процеса на производството и процеса на обръщението. Разбира се, броят на неговите обороти влияе определящо върху отношението му към целия капитал, или върху относителната величина на търговския капитал, необходим за обръщението, защото е ясно, че абсолютната величина на необходимия търговски капитал и скоростта на неговия оборот са обратно пропорционални една към друга; но относителната му величина, или делът, който той съставлява от целия капитал, се определя от неговата абсолютна величина, ако приемем всички други условия за равни. Ако целият капитал е равен на 10 000, то ако търговският капитал е $\frac{1}{10}$ от него, той = 1000; ако целият капитал е 1000, то $\frac{1}{10}$ от него = 100. Така макар относителната му величина да остава същата, неговата абсолютна величина е различна в съответствие с величината на целия капитал. Но тук неговата относителна величина, която съставлява, да кажем, $\frac{1}{10}$ от целия капитал, пие приемаме за дадена. Но тази негова относителна величина сама на свой ред се определя от оборота. При бърз оборот неговата абсолютна величина например = 1000 ф.ст. в първия случай, = 100 във втория и затова неговата относителна величина = $\frac{1}{10}$. При по-бавен оборот неговата абсолютна величина, да кажем, = 2000 в първия случай и 200 във втория. Затова неговата относителна величина се е увеличила от $\frac{1}{10}$ на $\frac{1}{5}$ от целия капитал. Условия, които съкращават, средната продължителност на оборота на търговския капитал, например развитието на транспортните средства, *pro tanto* намаляват абсолютната величина на търговския капитал, следователно повишават общата норма на печалба. И обратно. Развитият капиталистически начин на производство, сравнен с предишни обществени отношения, влияе двояко върху търговския капитал: предишното количество стоки се обръща с по-малка маса действително функциони-

ониращ търговски капитал; поради по-бързия оборот па търговския капитал и по-голямата скорост на процеса на възпроизводство — на което това почива — се намалява отношението на търговския капитал към промишления капитал. От друга страна, с развитие на капиталистическия начин на производство цялото производство става стоково производство и затова целият продукт попада в ръцете на агентите на обръщението; при това при предишния начин на производство, което се водеше в дребни размери — ако оставим настрана масата на продуктите, потребявана непосредствено *in natura* от самите производители, и масата на повинностите, които се изпълняваха *in natura*, — твърде голяма част от производителите продаваше своите стоки непосредствено на потребителите или работеше по личната им поръчка. Затова, макар че при предишните начини на производство търговският капитал е по-голям по отношение на стоковия капитал, който се обръща с негова помощ, той

1) абсолютно е по-малък, тъй като несравнено по-малка част от целия продукт се произвежда като стока и трябва да влезе в обръщението като стоков капитал и да попадне в ръцете на търговците; той е по-малък, защото стоковият капитал е по-малък. Но заедно с това той е относително по-голям не само поради по-ниската скорост на своя оборот и не само в сравнение с масата на стоките, които извършват оборота с негова помощ. Той е по-голям, защото цената на тази маса стоки, а следователно и авансираният за нея търговски капитал поради по-ниската производителност на труда са по-големи, отколкото при капиталистическото производство, така че същата стойност се изразява в по-малка маса стоки.

2) Въз основа па капиталистическия начин на производство не само се произвежда по-голяма стокова маса (при което трябва да се вземе в сметка намалената стойност на тази стокова маса), но една и съща маса продукт, например жито, представлява по-голяма стокова маса, т.е. все по-голяма част от него влиза в търговията. Впрочем поради това расте не само масата на търговския капитал, но изобщо целият капитал, вложен в обръщението, например в корабоплаване, железници, телеграф и пр.

3) Но — и това е гледна точка, изложението на която се отнася към «конкуренция на капиталите» — нефункциониращият или наполовина функциониращ търговски капитал расте с прогреса на капиталистическия на-

чин на производство, с улесняването на неговото проникване в търговията на дребно, с развитието на спекулацията и с изобилието на освобождаващ се капитал.

Но при предпоставката, че относителната величина на търговския капитал в сравнение с целия капитал е дадена, различието в оборотите в различните клонове на търговията не влияе нито върху величината на цялата печалба, която се пада на търговския капитал, нито върху общата норма на печалба. Печалбата на търговеца се определя не от масата на стоковия капитал, който той обръща, а от величината на паричния капитал, който той авансира за осъществяване на този оборот. Ако общата годишна норма на печалба е 15% и търговецът авансира 100 ф.ст., то при оборот на неговия капитал един път в годината той ще продаде стоката си за 115. Ако неговият капитал се обръща пет пъти в годината, то той пет пъти през годината ще продаде по 103 един стоков капитал, чиято покупна цена е 100, следователно в продължение на цяла година той ще продаде за 515 един стоков капитал от 500. Но както в първия, така и във втория случай това дава върху авансирания от него капитал 100, годишна печалба 15. Ако това не беше така, то търговският капитал съответно броя на своите обороти би донасял несравнено по-висока печалба, отколкото промишленият капитал, което противоречи на закона на общата норма на печалбата.

И така, броят на оборотите на търговския капитал в различни клонове на търговията влияе пряко върху търговските цени на стоките. Размерът на търговската надбавка върху цената, величината на частта на търговската печалба на даден капитал, която се пада върху производствената цена на единица стока, е обратно пропорционална на броя на оборотите, или на скоростта на оборота, на търговския капитал в разни клонове на търговията. Ако един търговски капитал се обръща пет пъти в годината, то той прибавя към равен по стойност стоков капитал само $\frac{1}{5}$ от надбавката, прибавяна към равен по стойност стоков капитал от друг търговски капитал, който може да извърши в годината само един оборот.

Влиянието на средното време на оборота на капиталите върху продажбената цена в различните клонове на търговията се свежда до това, че в съответствие с тази скорост на оборота една и съща маса печалба, която

при дадена величина на търговския капитал се определя от общата годишна норма на печалба, т.е. определя се независимо от специалния търговски характер на операциите на този капитал, се разпределя върху масата на стоката от една и съща стойност различно, така че например при петкратен оборот в годината към цената на стоката се прибавя $\frac{15\%}{5} = 3\%$, напротив, при еднократен оборот в годината 15%.

Следователно един и същ процент търговска печалба в различни клонове на търговията повишава съответно на продължителността на оборота продажбената цена на стоките със съвсем различни проценти, пресметнати върху стойността на тези стоки.

Напротив, времето на оборота на промишления капитал не влияе върху величината на стойността на произвежданата единица стоки, макар че влияе върху масата на стойностите и принадлежните стойности, произведени от даден капитал в дадено време, защото то влияе върху масата на експлоатирания труд. Разбира се, ако се имат предвид производствените цени, това се маскира и изглежда другояче, но то изглежда така само защото производствените цени на различните стоки според по-рано изложените закони се отклоняват от техните стойности. Ако разглеждаме целия производствен процес, цялата стокова маса, произведена от целия промишлен капитал, веднага ще разберем, че общият закон се потвърждава.

И така, докато едно по-точно изследване на влиянието, което времето на оборота оказва върху образуването на стойността при промишления капитал, пак води до общия закон и базата на политическата икономия, че *стойностите на стоките се определят от съдържанието се в тях работно време*, влиянието на оборотите на търговския капитал върху търговските цени показва явления, които, без подробен анализ на междинните звена, като че ли предполагат чисто произволно определение на цените, именно определянето им просто от това, че капиталът изведнъж е решил да получи през годината определено количество печалба. Именно поради това влияние на оборотите изглежда като че ли процесът на обръщение като такъв определя цените на стоките в известни предели независимо от производствения процес. Всички повърхностни и превратни възгледи върху целокупния процес на възпроизводство са взети от кръго-

зора на търговския капитал и от представите, които се предизвикват от неговите специфични движения в главите на агентите на обръщението.

Ако, както читателят за свое огорчение е разбрал това, анализът на действителните, вътрешните връзки на капиталистическия производствен процес е твърде сложно нещо и много сериозен труд; ако задачата на науката е да се сведе привидното, само изпъкващото на повърхността на явленията движение до действителното вътрешно движение, то от само себе си се разбира, че в главите на агентите на капиталистическото производство и обръщание трябва да се получат такива представи за законите на производството, които съвсем се отклоняват от тези закони и са само израз в съзнанието им на привидното движение. Представите на един търговец, борсов спекулант, банкиер са неизбежно съвсем превратни. Представите на фабрикантите са изопачени от актовете на обръщението, на които се подлага техният капитал, и от изравняването на общата норма на печалба*41). В представата на тези хора, и конкуренцията играе неизбежно съвсем превратна роля. Ако пределите на стойността и принадлежната стойност са дадени, лесно е да се разбере как конкуренцията на капиталите превръща стойностите в производствени цени, а след това и в търговски цени, принадлежната стойност — в средна печалба. Но без да се знаят тези предели, абсолютно невъзможно е да се разбере защо конкуренцията довежда общата норма на печалба до този, а не до онзи предел, до 15%, а не до 1500%. Тя най-вече може само да приведе общата норма на печалба до едно равнище. Напротив, в нея няма абсолютно никакъв елемент, който би определял самото това равнище.

И така, от гледна точка на търговския капитал изглежда, че самият оборот определя цените. От друга страна, докато скоростта на оборота на промишления капитал, доколкото тя открива възможност за даден капитал да експлоатира повече или по-малко труд, влияе определящо и ограничаващо върху масата на печалбата, а оттам и върху общата ѝ норма, за търговския капитал нормата на печалбата се дава отвън и вътрешната ѝ връзка с образуването на принадлежната стойност е съвсем заличена. Ако един и същ промишлен капитал при неизменящи се други условия и особено при еднакъв органичен състав се обръща през годината четири пъти вместо два, той произвежда два пъти повече принадлежната стойност, а затова и печалба; и това осезаемо се проявява, ако и докато този капитал

притежава монопол над по-съвършения метод на производство, който му дава възможност да ускорява оборота. Напротив, различната продължителност на оборота в различни клонове на търговия се проявява в това, че печалбата, получавана върху един оборот на определен стоков капитал, е обратно пропорционална на броя на оборотите на паричния капитал, с помощта на който този стоков капитал извършва своя оборот. *Small profits and quick returns* (малка печалба и бърз оборот. ред.) са за *shopkeeper* (бакалина. ред.) именно онзи принцип, който той следва по принцип.

Впрочем от само себе си се разбира, че този закон на оборотите на търговския капитал във всеки клон на търговията — дори ако оставим настрана редуването на по-бързи и по-бавни обороти, които се компенсират един друг — има значение само за средните обороти на целия търговски капитал, вложен в този клон. Броят на оборотите на капитал *A*, който действа в същия клон, както и *B*, може да бъде по-голям или по-малък от средния брой обороти. В този случай броят на оборотите на другите капитали ще бъде съответно по-малък или по-голям. Оборътът на цялата маса на търговския капитал, вложен в този клон, от това никак не се изменя. Но това има решаващо значение за отделния търговец или продавач на дребно. В този случай той получава добавъчна печалба, също както промишлените капиталисти получават добавъчна печалба, когато произвеждат при по-благоприятни условия от средните. Ако конкуренцията го наложи, той може да продава по-евтино от своите събратя, без да понижава своята печалба под средно равнище. Ако условията, които му дават възможност да прави по-бърз оборот, са такива, че той трябва да ги купи, например разположението на място за продажба, той може да плати за тях отделна рента, т.е. част от добавъчната печалба се превръща в поземлена рента.

(горе)

ГЛАВА ДЕВЕТНАДЕСЕТА **ПАРИЧНО-ТЪРГОВСКИЯТ КАПИТАЛ**

Чисто техническите движения, които парите извършват в процес на обръщение на промишления капитал и както сега можем да прибавим, на стоково-търговския капитал (тъй като последният взема върху себе си ча-

ст от движението на промишления капитал в обръщението и го извършва като свое собствено, присъщо нему движение) — тези движения, станали самостоятелна функция на отделен капитал, който ги извършва и извършва само тях като операции, присъщи изключително нему, превръщат този капитал в парично-търговски капитал. Част от промишления капитал, по-точно, и от стоково-търговския капитал постоянно се намира в парична форма не само като паричен капитал изобщо, но като паричен капитал, който е зает именно с тези технически функции. От целия капитал се отделя и структурира във форма на паричен капитал определена част, чиято капиталистическа функция се състои изключително в това, да изпълнява тези операции за цялата класа на промишлените и търговски капиталисти. Както при стоково-търговския капитал, така и тук от промишления капитал, който се намира в процесна обръщение като паричен капитал, се отделя известна част и изпълнява за целия останал капитал тези операции на процеса на възпроизводство. Следователно движенията на този паричен капитал пак са само движения на една формирана част от промишления капитал, който се намира в процес на своето възпроизводство.

Само ако и доколкото капитал се влага за пръв път — какъвто е случаят и при натрупването, — капиталът в парична форма се явява и като изходен пункт, и като краен пункт на движението. Но за всеки капитал, вече обхванат от процеса на своето движение, изходният пункт, както и крайният пункт се явяват само като преходен пункт. Доколкото промишленият капитал от момента на своето излизане от сферата на производство до момента, когато той отново влиза в нея, трябва да претърпи метаморфозата $C'—II—C$, дотолкова II , както видяхме вече при простото стоково обръщение, в действителност е само краен резултат на едната фаза на метаморфозата, за да послужи за изходен пункт на противоположната фаза, която допълва първата. И макар за търговския капитал $C—II$ на промишления капитал винаги да има вид $II—C—II$, за него, щом веднъж е почнал да функционира, действителният процес постоянно е също $II—C—II$. Но търговският капитал едновременно извършва актовете $C—II$ и $II—C$. Т.е. не само **един** капитал се намира в стадия $C—II$, докато друг капитал се намира в стадия $II—C$, но един и същ капитал едновременно постоянно купува и постоянно продава поради непрекъсн-

атостта на производствения процес; той едновременно и постоянно се намира и в двата стадия. Докато една негова част се превръща в пари, за да се превърне по-късно обратно в стока, друга част същевременно се превръща в стока, за да се превърне след това пак в пари.

При това дали парите функционират като средство за обръщение или като платежно средство, зависи от формата на стокообмена. И в двата случая капиталистът постоянно трябва да плаща пари на много лица и постоянно да получава пари като плащане от много лица. Тази чисто техническа операция на плащане и получаване на пари сама по себе си представлява труд, който, доколкото парите функционират като платежно средство, прави необходим баланс на плащанията, актовете на погасяване на взаимни задължения. Този труд представлява разходи по обръщението, труд, който не създава стойност. Той се съкращава чрез това, че се изпълнява от едно специално поделение от агенти или капиталисти за цялата останала капиталистическа класа.

Определена част от капитала постоянно трябва да бъде налице като съкровище, потенциален паричен капитал: резерв от покупни средства, резерв от платежни средства, незает капитал, който в парична форма очаква своето приложение; а част от капитала в тази форма постоянно се стича обратно. Освен инкасиране, плащане и счетоводство, това прави необходимо запазване на съкровището, което представлява пак специална операция. Следователно в действителност става постоянно отделяне от съкровището на средства за обръщение и на платежни средства и образуването му отново от парите, получавани от продажбата и от платежите, чийто падеж е настъпил; това постоянно движение на онази част от капитала, която съществува като пари, движение, обособено от функцията на самия капитал, тази чисто техническа операция предизвиква специален труд и разходи — разходи по обръщението.

Разделението на труда довежда до това, че тези технически операции, определяни от функциите на капитала, се изпълняват, доколкото е възможно, за цялата класа на капиталистите от специално поделение от агенти или капиталисти като техни изключителни функции, или се съсредоточават в техни ръце. Тук, както и при търговския капитал, има разделение на труда в двойк смисъл. Появява се специален клон на предпри-

емаческата дейност и тъй като тя като специален клон обслужва паричния механизъм на цялата класа, тя се концентрира, води се в голям мащаб; и тук, в рамките на тази специална дейност, пак става разделение на труда както поради разпадането ѝ на различни, независими един от друг отрасли, така и поради образуване на предприятия във всеки от тези отрасли (големи кантори, множество счетоводители и касиери, широко разклонено разделение на труда). Плащане на пари, инкасиране, изравняване на балансите, водене на текущи сметки, съхраняване на пари и пр., отделени от актовете, които изискват тези технически операции, правят авансирания за тези функции капитал парично-търговски капитал.

Различните операции, от формирането на които в отделни отрасли на предприемаческата дейност възниква търговията с пари, произтичат от различните определености на самите пари и от техните функции, които капиталът и във форма на паричен капитал трябва да изпълнява.

Аз вече посочих по-рано, че изобщо парите първоначално се развиват при размяната на продукти между различни общини*[42](#)).

Затова търговията с пари, търговията с паричната стока, се развива преди всичко от международните връзки. Щом съществуват различни монети в различните страни, търговците, които правят покупки в чужди страни, трябва да обменят монетите на своята страна срещу местни монети и обратно, или пък да обменят различни монети срещу кюлчета чисто сребро или злато като световни пари. Оттук възниква сарафското занятие, което трябва да се разглежда като една от естествено възникналите основи на съвременната търговия с пари*[43](#)). От него се развили разменните банки, където за разлика от местната монета среброто (или златото) функционира като световни пари, сега — като банкови пари или търговски пари. Менителничната сделка, доколкото ти се свежда до издаване на пътуващия търговец от сарафа на една страна на нареждане за плащане до сарафа на друга страна, се е развила още в Рим и в Гърция от сарафското занятие.

Търговията със злато и сребро като стоки (като суров материал за изготвяне на луксозни предмети) образува естествено възникналата база за търговия с кюлчета (Bullion trade) или за търговията, която осъществява

функциите на парите като световни пари. Както посочихме по-рано («Капиталът», кн. I, гл. III, 3, с.), тези функции са двойки: циркулиране на парите между различните национални сфери на обръщение за изравняване на международните платежи и при странстванията на капитала за олихвяване; наред с това — движение на парите от местата на добиване благородни метали по световния пазар и разпределение на добитото между различните национални сфери на обръщението. В Англия още през голямата част на XVII век златарите функционираха като банкери. Как уравниването на международните платежи се развива по-нататък в мениелнична търговия и пр., засега оставяме съвсем настрана, както и всичко онова, което се отнася до операциите с ценни книжа, накратко казано, всички специфични форми на кредитното дело, което нас тук засега не ни интересува.

Като световни пари националните пари губят своя местен характер; парите на една страна се изразяват в пари на друга и по такъв начин всички се свеждат до съдържанието на злато или сребро в тях, докато последните, като двете стоки, които се обръщат като световни пари, се свеждат същевременно до взаимно постоянно изменящо се съотношение на техните стойности. Търговецът на пари превръща това осъществявани в свое специално занятие. Така сарафското занятие и търговията с ключета са най-първичните форми на търговията с пари и произтичат от двойките функции на парите: като местни монети и като световни пари.

От капиталистическия производствен процес, както от търговията изобщо, дори при докапиталистическия начин на производство произтича:

Първо, събирането на пари като съкровище, т.е. в днешно време като част от капитала, която постоянно трябва да бъде налице в парична форма като резервен фонд на платежни и покупателни средства. Това е първата форма на съкровище, в която то отново се появява при капиталистическия начин на производство и изобщо се образува при развитие на търговския капитал поне за последния. И едното, и другото важи както за вътрешното, така и за международното обръщение. Това съкровище винаги се намира в движение, постоянно се влива в обръщението и постоянно излиза от него. Втората форма на съкровище е лежащ без употре-

ба, временно свободен капитал в парична форма; тук се отнася и новонарупаният, още невложен паричен капитал. Функциите, които налага това образуване на съкровище като такова, са преди всичко неговото съхраняване, водене на книги и т.н...

Второ, с това обаче е свързано даването на пари при покупките, получаването на пари при продажбите, плащането на пари и приемането при платежите, изравняването на платежите и т.н. Търговецът на пари изпълнява всичко това за търговците и промишлените капиталисти отначало като прост *касиер*^{*44}).

Търговията с пари получава пълно развитие, когато към нейните други функции се прибави и сключването на заеми, даването пари в заем и търговията на кредит — а това винаги става още в самото ѝ начало. По това — в следния отдел във връзка с лихвоносния капитал.

Самата търговия с кюлчета, превозването на злато или сребро от една страна в друга, е само резултат на стоковата търговия, който се определя от камбиалния курс, изразяващ състоянието на международните платежи и на лихвения процент на различните пазари. Търговецът на кюлчета като такъв само осъществява резултата.

При изследване на парите — как техните движения и определености по форма се развиват от простото стоково обръщение, ние видяхме («Капиталът», кн. I, гл. III), че движението на паричната маса, която се обръща и като покупателно средство, и като платежно средство, се определя от стоковата метаморфоза, от нейните размери и скорост, метаморфоза, която, както сега знаем, самата тя е момент от целия процес на възпроизводство. Що се отнася до получаване на паричния материал — златото и среброто — от местата на добиването му, то се свежда до непосредствена стокова размяна, до размяна на злато и сребро като стоки срещу други стоки, т.е. то самото е също момент от стоковата размяна, както получаването на желязо или други метали. Що се отнася до движението на благородните метали на световния пазар (тук няма да разглеждаме това движение, доколкото то изразява заемообразно пренасяне на капитал, което се извършва и във форма на стоков капитал), то също изцяло се определя от международната стокова размяна, както движението на

парите като покупателно средство и платежно средство в самата страна се определя от вътрешния стокообмен. Емиграцията и имиграцията на благородни метали от една национална сфера на обръщение в друга, доколкото те се предизвикват само от обезценяване на местната монета или от двойна валута, са чужди на паричното обръщение като такова и са само корекция на произволни нарушения, извършени от държавата. Най-после, що се отнася до образуването на съкровища, доколкото представляват резервни фондове на покупателни или на платежни средства за вътрешна или за външна търговия и доколкото са само форма на капитал, който лежи временно без употреба, то и в единия, и в другия случай е само необходима утайка на процеса на обръщение.

Както цялото парично обръщение по своите размери, по своите форми и по своето движение е само резултат на стоковото обръщение, което от капиталистическа гледна точка представлява само процес на обръщение на капитала (а в него се включва размяната на капитала срещу доход и на доход срещу доход, доколкото изразходването на доход се реализира в търговията на дребно), така се разбира от само себе си, че търговията с пари определя не само простия резултат и начина на проява на стоковото обръщение, не само паричното обръщение. Самото това парично обръщение като момент на стоковото обръщение е дадено за търговията с пари. Тя определя техническите операции на паричното обръщение, които тя концентрира, съкращава и опростява. Търговията с пари не образува съкровища, а доставя технически средства, за да сведе това образуване на съкровища, доколкото то става доброволно (следователно, ако то не е израз на това, че капиталът лежи без употреба или че процесът на възпроизводството е нарушен), до неговия икономически минимум; защото ако управлението на резервния фонд на покупателните средства и платежните средства се води за цялата класа на капиталистите, то този резервен фонд може да бъде не толкова голям, колкото ако той се управлява от всеки капиталист поотделно. Търговията с пари не купува благородни метали; тя само осъществява тяхното разпределение, когато търговията със стоки ги е купила. Търговията с пари улеснява уравниването на балансите, доколкото парите функционират като платежно средство, и чрез изкуствен механизъм на това уравниване намалява масата на парите, необходима за тези разплащания; но тя не определя

нито връзката, нито размера на взаимните платежи. Например полиците и чековете, които се обменят един срещу друг и в банките, и в клиринговите камари, представляват съвсем независими сделки, са резултат на вече извършени операции и работата се свежда само до това, технически да се уравният най-добре тези резултати. Доколкото парите се обръщат като покупателно средство, размерите и броят на покупките и продажбите съвсем не зависят от търговията с пари. Тя може само да съкрати техническите операции, с които тези сделки се придружават, и по този начин да намали масата на наличните пари, необходими за даден оборот.

И така, търговията с пари в чистата форма, в която тук я разглеждаме, т.е. формирано от кредитното дело, засяга само техническата страна на един момент на стоковото обръщение, именно паричното обръщение и произтичащите от него различни функции на парите.

Това съществено различава търговията с пари от търговията със стоки, която определя метаморфозата на стоката и стоковата размяна или дори представя този процес на стоковия капитал като процес на един капитал, формиран от промишления капитал. Затова, ако стоково-търговският капитал показва една собствена форма на обръщение, $P—C—P$, където стоката се премества два пъти и поради това парите се връщат обратно, в противоположност на $C—P—C$, където парите два пъти преминават от ръце в ръце и с това определят стоковата размяна, то за парично-стоковия капитал не може да бъде посочена такава специфична форма.

Доколкото за това техническо определяне на паричното обръщение едно специално поделение капиталисти авансира паричен капитал, който представлява в умален вид онзи добавъчен капитал, който иначе би трябвало да се авансира за същата цел от самите търговци и промишлени капиталисти, дотолкова и тук е налице **общата форма на капитала $P—P'$** . Чрез авансиране на P се получава за авансация $P+\Delta P$. Но определянето на $P—P'$ се отнася в този случай не до същината, а само до техническите моменти на метаморфозата.

Очевидно е, че масата на паричния капитал, с която търговците на пари оперират, е намиращият се в обръщение паричен капитал на търговците и промишлениците и че операциите, извършвани от тях, са само опера-

ции на онези, които те определят. Също така е ясно, че тяхната печалба е само един отбив от принадлежната стойност, тъй като те имат работа само с реализирани вече стойности (дори ако те са реализирани само във форма на вземания).

Както и в търговията със стоки, тук става раздвоение на функцията, защото част от техническите операции, свързани с паричното обръщение, трябва да се изпълнява от самите стоко-търговци и стокопроизводители.

(горе)

ГЛАВА ДВАДЕСЕТА **ИЗ ИСТОРИЯТА НА ТЪРГОВСКИЯ КАПИТАЛ**

Специфичната форма на паричното натрупване на стоково-търговския и парично-търговския капитал ще бъде разгледана едва в следващия отдел.

От изложеното досега от само себе си следва, че нищо не може да бъде по-абсурдно от това, да се разглежда търговският капитал — било във форма на стоково-търговски, било във форма на парично-търговски капитал — като отделен вид на промишления капитал, както например минното дело, земеделието, скотовъдството, манифактурата, транспортната промишленост и пр. представляват образували се поради общественото разделение на труда разклонения, а затова и отделни сфери на приложение на промишления капитал. Дори простото наблюдение, че всеки промишлен капитал, намирайки се във фаза на обръщение на своя процес на възпроизводство като стоков капитал и паричен капитал, изпълнява съвсем същите функции, които се явяват като изключителни функции на търговския капитал в неговите две форми — дори само това наблюдение би трябвало да направи невъзможно това грубо схващане. Напротив, в стоково-търговския и парично-търговския капитал различията между промишления капитал като производствен, от една страна, и същия капитал в сферата на обръщението — от друга, придобиват самостоятелно съществуване поради това, че определени форми и функции, които капиталът тук взема временно върху себе си, се явяват като самостоятелни форми и функции на една отделила се част от капитала и са свързани изключително с нея. Превърнатата форма на промишления капитал и веществените различия на производствения капитал, които про

изтичат от природата на различните отрасли на промишлеността, са съвсем различни неща. Освен грубостта, с която икономистът изобщо изследва различията на формите, които в действителност го интересуват само откъм веществената страна, в основата на това смесване у вулгарния икономист лежат две обстоятелства. **Първо**, неспособността му да обясни търговската печалба с всичките ѝ особености; **второ**, апологетичният му стремеж да изведе формите на стоковия капитал и паричния капитал, а след това стоково-търговския и парично-търговския капитал — възникнали от специфичната форма на капиталистическия начин на производство, който предполага като своя база преди всичко стоково обръщение, а следователно и парично обръщение — като видове, които не-обходимо възникват от самия производствен процес като такъв.

Ако стоково-търговският и парично-търговският капитал не се различаваха от производството на зърнени храни освен по това, което го отличава от скотовъдството и манифактурата, то ясно би било, че производство и капиталистическо производство изобщо са тъждествени и че в частност и разпределението на обществените продукти между членовете на обществото както за производствено, така и за лично потребление трябва също вечно да се извършва чрез търговци и банкери, както потреблението на месо посредством скотовъдството и потреблението на облекло посредством неговото произвеждане*[45](#)).

Поради това, че големите икономисти като Смит, Рикардо и др. разглеждаха основната ферма на капитала, капитала като промишлен капитал, а капитала на обръщението (паричния и стоковия) фактически разглеждаха само доколкото той самият представлява фаза в процес на възпроизводство на всеки капитал, те изпаднаха в затруднение пред търговския капитал като отделен негов вид. Основните положения за образуване на стойността, за печалбата и пр., изведени от разглеждането на промишления капитал, са неприложими непосредствено към търговския капитал. Затова те фактически оставят търговския капитал съвсем настрана и споменават за него само като за един вид на промишления капитал. Там, където говорят специално за него, както Рикардо във връзка с външната търговия, те се стараят да покажат, че той не създава стойност (а следователно и принадена стойност). Но всичко, което важи за външната търговия, важи и за вътрешната.

Досега ние разглеждахме търговския капитал от гледна точка и в рамките на капиталистическия начин на производство. Но не само търговията, а и търговският капитал е по-стар от капиталистическия начин на производство и в действителност представлява исторически най-древната свободна форма на съществуване на капитала.

Тъй като вече видяхме, че търговията с пари и авансираният за нея капитал не изискват за своето развитие нищо друго освен търговия на едро и след това стоково-търговски капитал, ще се занимаем тук само с последния.

Тъй като търговският капитал е затворен в сферата на обръщението и неговата функция се състои изключително в това, да осъществява размяната на стоките, то — ако оставим настрана неразвитите форми, които произтичат от непосредствената разменна търговия — за неговото съществуване не се изискват други условия освен онези, които са необходими за простото стоково и парично обръщение. Или, по-добре казано, последното е условие за неговото съществуване. Какъвто и да е начинът на производство, на основата на който се произвеждат продукти, влизащи в обръщението като стоки — било то първобитнообщинно стопанство или производство, основано на робски труд, или дребноселско и дребнобуржоазно, или капиталистическо производство, — това никак не изменя техния характер като стоки и като стоки те еднакво трябва да преминат процес на размяна и придружаващите го изменения на формата. Крайните членове, между които търговският капитал служи като посредник, са дадени за него, както те са дадени за парите и за движението на парите. Единствено необходимото е тези крайни членове да бъдат налице като стоки — безразлично дали в целия свой обем производството е стоково производство или пък производителите, които сами водят стопанство, изнасят на пазара само излишъка, който остава след покриването на техните непосредствени потребности, задоволявани от тяхното производство. Търговският капитал осъществява само движението на тези крайни членове, на стоките, които за него са дадени предпоставки.

В какъв размер продукцията влиза в търговията, минава през ръцете на търговците, зависи от начина на производство; този размер достига своя

максимум при пълното развитие на капиталистическото производство, когато продуктът се произвежда вече само като стока, а не като средство за непосредствено потребление. От друга страна, на основата на всеки начин на производство търговията спомага за създаване на продукт в повече, предназначен да влезе в размяната, за да увеличи потреблението или съкровищата на потребителите (под които тук трябва да се разбират собствениците на продуктите); следователно тя все повече придава на производството характер на производство за разменна стойност.

Метаморфозата на стоките, тяхното движение, се състои: **1)** материално — в размяната на различни стоки една срещу друга, **2)** формално — в превръщане на стоката в пари, в продажба, и в превръщане на парите в стока, в покупка. И към тези функции, към размяната на стоките чрез покупка и продажба, се свежда функцията на търговския капитал. Следователно той определя само стоковата размяна, която обаче не бива да се разбира от самото начало само като стокова размяна между непосредствени производители. При робовладелските отношения, при крепостните отношения, при отношенията на данък (доколкото се има предвид примитивен обществен строй), робовладелецът, феодалът, събиращата данък държава присвоява, а следователно и продава продуктите. Търговецът купува и продава за мнозина. В неговите ръце се съсредоточават покупките и продажбите, поради което покупката и продажбата загубват връзката с непосредствените потребности на купувача (като търговец).

Но каквато и да бъде обществената организация в тези сфери на производство, чийто стокообмен търговецът осъществява, неговото имущество винаги съществува като парично имущество и неговите пари постоянно функционират като капитал. Формата на този капитал е постоянно: $P—C—P$; пари, самостоятелната форма на разменната стойност, са изходният пункт, а увеличението на разменната стойност — самостоятелната цел. Самата стокова размяна и осъществяващите я операции — формирани от производството и извършвани от непроизводители — са само средство за увеличение, увеличение не просто на богатството, но на богатството в неговата всеобща обществена форма, богатство като разменна стойност. Подбудителният мотив и определящата цел е P да се превърне в $P+\Delta P$; актовете $P—C$ и $C—P'$, които извършват акта $P—P'$, са само преходни моменти на това превръщане на P в $P+\Delta P$.

Това $II—C—II'$ като характерно движение на търговския капитал го отличава от $C—II—C$, от търговията със стоки между самите производители, крайната цел на която е размяната на потребителни стойности.

Затова колкото по-малко е развито производството, толкова повече паричното имущество се концентрира в ръцете на търговци, или толкова повече то се явява като специфична форма на търговското имущество.

При капиталистическия начин на производство — т.е. когато капиталът овладява самото производство и му придава съвсем изменена и специфична форма — търговският капитал се явява само като капитал със *специална* функция. При всички по-ранни начини на производство — и в толкова по-голяма степен, колкото повече производството е непосредствено производство на средства за живот на самия производител — търговският капитал се явява като функция *par excellence* на капитала.

И така, никак не е мъчно да се разбере защо търговският капитал се появява като историческа форма на капитала много време преди капиталът да е подчинил самото производство. Самото негово съществуване и развитие до известна степен е историческа предпоставка за развитие на капиталистическия начин на производство, **1)** като предварително условие на концентрацията на паричното имущество и **2)** защото капиталистическият начин на производство предпоставя производство за търговия, пласмент на едро и не на отделни купувачи, а следователно вече предпоставя търговец, който купува не за задоволяване на своите лични потребности, но в своя акт на покупка концентрира актовете на покупка на много лица. От друга страна, цялото развитие на търговския капитал влияе върху производството по такъв начин, че все повече му придава характер на производство за разменна стойност, все повече превръща продуктите в стоки. Но както скоро ще видим от по-нататъшното изложение, неговото развитие, взето само за себе си, е недостатъчно, за да предизвика и обясни преминаването на един начин на производство в друг.

При капиталистическото производство търговският капитал е сведен от своето по-ранно самостоятелно съществуване до отделен момент от прилагане на капитала изобщо, а уравниването на печалбите свежда неговата норма на печалба до общото средно равнище. Той функционира вече само като агент на производствения капитал. Специфичните общес-

твени отношения, които се създават с развитие на търговския капитал, сега вече не са определящи; напротив, там, където търговският капитал преобладава, господстват остарели отношения. Това се наблюдава дори в границите на една и съща страна, където например чисто търговските градове много повече напомнят за старите отношения, отколкото фабричните градове*[46](#)).

Самостоятелно и преобладаващо развитие на капитала като търговски капитал е равносилно производството да не е подчинено на капитала, т.е. равносилно е на развитие на капитала на основата на една чужда нему и независима от него обществена форма на производство. Следователно самостоятелното развитие на търговския капитал е обратно пропорционално на общото икономическо развитие на обществото.

Самостоятелното търговско имущество като господстваща форма на капитала означава формиране на процеса на обръщението от неговите крайни членове, а тези крайни членове са самите разменящи производители. Тези крайни членове остават самостоятелни спрямо процеса на обръщението, както и този процес спрямо тях. Продуктът става тук стока чрез търговията. Именно търговията придава тук на продуктите формата на стоки, а не произведените стоки със своето движение образуват търговията. Следователно тук капиталът за пръв път се явява като капитал в процеса на обръщението. В процеса на обръщението парите се развиват в капитал. Най-напред в обръщението продуктът се развива като разменна стойност, като стока и пари. Капиталът може да се образува в процеса на обръщението и трябва да се образува в него, преди да се научи да подчинява неговите крайни членове, различните сфери на производството, обръщението между които той осъществява. Паричното и стоковото обръщението могат да осъществяват сфери на производството с най-разнообразна организация, сфери, които по своята вътрешна структура все още са насочени главно към производство на потребителна стойност. Това формиране на процеса на обръщението, в който сферите на производство се свързват помежду си чрез един трети член, изразява две неща. **Първо**, че обръщението още не е овладяло производството, а се отнася към него като към дадена отвън предпоставка. **Второ**, че производственият процес още не е включил в себе си обръщението само като свой момент. Напротив, в капиталистическото производство е станало и

едното, и другото. Производственият процес се основава изцяло върху обръщението, а обръщението е само момент, преходна фаза на производството, само реализация на продукта, произведен като стока, и възстановяване елементите на неговото производство, произвеждани като стоки. Формата на капитала, която произлиза непосредствено от обръщението — търговският капитал,— се явява тук само като една от *формите* на капитала в процеса на неговото възпроизводство.

Законът, според който самостоятелното развитие на търговския капитал е обратно пропорционално на степента на развитие на капиталистическото производство, особено ясно се проявява в историята на посредническата търговия (*carrying trade*), като у венецианците, генуезците и холандците, следователно там, където главната печалба се извлича не от износ на продукти от своята страна, а от посредничество при размяна на продукти на такива общества, които още не са се развили в търговско и изобщо в икономическо отношение, и от експлоатация на производството и на двете страни*[47](#)). Тук търговският капитал е чист, формиран от крайните членове, от сферите на производство, между които той посредничи. Това е един от главните източници на неговото образуване. Но този монопол на посредническа търговия, а заедно с това и самата тази търговия, запада с икономическото развитие на народите, които той е експлоатирал от две страни и чиято неразвитост е била база на неговото съществуване. При посредническата търговия това се проявява не само в упадък на търговията като отделен отрасъл, но и в упадък на превеса на чисто търговските народи и изобщо на тяхното търговско богатство, което е почивало на базата на тази посредническа търговия. Това е само специфична форма, в която в хода на развитие на капиталистическото производство намира израз подчинението на търговския капитал над промишления. Впрочем ярък пример за това, как води стопанство търговският капитал, където той пряко овладява производството, представлява не само колониалното стопанство изобщо (така наречената колониална система), но по-специално стопанството на старата холандско-остиндийска компания.

Тъй като движението на търговския капитал е $II—C—II'$, то печалбата на търговеца се получава, *първо*, чрез актове, които се извършват само в рамките на процеса на обръщение, следователно получава се при извъ-

ршване на двата акта: покупката и продажбата, и, *второ*, тя се реализира при извършване на втория акт, на продажбата. Следователно това е «печалба от отчуждаване», «*profit upon alienation*». Чистата, независима търговска печалба *prima facie* (на пръв поглед. ред.) изглежда невъзможна, докато продуктите се продават по техните стойности. Купи евтино, за да продадеш скъпо — ето законът на търговията. Следователно не размяна на еквиваленти. Понятието стойност се предполага тук доколкото всички различни стоки са стойност и затова пари; качествено всички те еднакво са израз на обществен труд. Но те не са равни стойностни величини. Количественото отношение, в което продуктите се разменят един срещу друг, е отначало съвсем случайно. Те вземат стокова форма, защото изобщо могат да се разменят, т.е. защото са израз на едно и също *трето*. Продължаващата се размяна и по-редовното възпроизводство за размяна все повече отстранява този елемент на случайност. Но отначало не за производителите и потребителите, а за посредника между тях, за търговеца, който сравнява паричните цени и туря разликата в джоба си. Чрез самото свое движение той определя еквивалентността.

Търговският капитал в началото служи само като посредник в движението между два крайни пункта, които не са му подчинени, и между предпоставки, които не са създадени от него.

Както от самата форма на стоково обръщение $C—M—C$ парите се появяват не само като мярка на стойността и средство за обръщение, но и като абсолютна форма на стоката, а заедно с това и на богатството, като съкровище, и тяхното съхранение и нарастване като пари става самоцел, така от самата форма на обръщение на търговския капитал $M—C—M'$ се развиват парите, съкровището, като нещо, което се съхранява и увеличава само чрез отчуждаване.

Търговските народи на древността съществуваха като боговете на Епикур в междусветовните пространства или по-точно като евреите в порите на полското общество. Търговията на първите самостоятелни колосално развити търговски градове и търговски народи, като чисто посредническа търговия, се основаваше на варварството на произвеждащите народи, за които те играеха ролята на посредници.

На прага на капиталистическото общество търговията господства над

промишлеността; в съвременното общество обратно. Разбира се, търговията ще оказва по-голямо или по-малко влияние върху обществата, между които тя се води; тя все повече и повече ще подчинява производството на разменната стойност, защото тя поставя наслаждението и потреблението в по-голяма зависимост от продажбата, отколкото от непосредственото потребление на продукта. С това тя разлага старите отношения. Тя увеличава паричното обръщение. Тя завладява вече не само излишъка на продуктите, но малко по малко излапва и самото производство и поставя под своя зависимост цели отрасли на производството. Но това разлагащо влияние до голяма степен зависи от природата на произвеждащото общество.

Докато търговският капитал играе роля на посредник при размяна на продукти на неразвити общества, търговската печалба не само изглежда като резултат на хитрост и измама, но в повечето случаи действително произлиза от тях. Освен че търговският капитал използва разликата между производствените цени в различните страни (и в това отношение той съдейства за изравняване и установяване на стоковите стойности), посочените начини на производство довеждат до това, че търговският капитал си присвоява огромната част от принадлежния продукт — отчасти като посредник между общества, чието производство още е насочено главно към потребителна стойност и за чиято икономическа организация продажбата на част от продуктите, която изобщо влиза в обръщението, следователно изобщо продажбата на продуктите по тяхната стойност има второстепенно значение; отчасти, защото при посочените предишни начини на производство главните притежатели на принадлежния продукт, с които търговецът има работа — робовладелецът, феодалният земевладелец, държавата (например източният деспот), — са представители на потребяващо богатство, на което търговецът слага клопки, както вярно е доловил още А. Смит по отношение на феодалното време в приведения цитат. И така, при преобладаващо господство, търговският капитал навсякъде представлява система на грабеж*[48](#)) и не току-тъй неговото развитие у търговските народи както от древно, така и от ново време е непосредствено свързано с насилствен грабеж, морско разбойничество, отвличане в робство, заграбване на колонии: така е било в Картаген, в Рим, по-късно у венецианците, португалците, холандците и т.н.

Развитието на търговията и търговския капитал навсякъде развива производството в посока към разменната стойност, увеличава размерите му, прави го по-разнообразно и го космополитизира, развива парите в световни пари. Затова търговията навсякъде влияе повече или по-малко разлагащо върху заварените организации на производство, които във всички свои различни форми са насочени главно към производство на потребителна стойност. Но колко далеч отива това разложение на стария начин на производство, зависи преди всичко от неговата здравина и неговия вътрешен строй. И към какво води този процес на разложение, т.е. какъв нов начин на производство заема мястото на стария, зависи не от търговията, а от характера на самия стар начин на производство. В античния свят влиянието на търговията и развитието на търговския капитал постоянно има резултат робовладелско стопанство; а понякога, в зависимост от изходния пункт, то довежда само до превръщане на патриархалната система на робство, насочена към производство на непосредствени средства за живот, в робовладелска система, насочена към производство на принадена стойност. Напротив, в съвременния свят то довежда до капиталистически начин на производство. Оттук следва, че самите резултати са зависими освен от развитие на търговския капитал още от съвсем други обстоятелства.

Такова е естеството на работата, че щом градската промишленост като такава се отдели от земеделската, нейните продукти от самото начало са стоки и следователно тяхната продажба се нуждае от посредничеството на търговията. Връзката на търговията с развитието на града и, от друга страна, зависимостта на последното от търговията се разбират по такъв начин от само себе си. Но доколко промишленото развитие върви ръка за ръка с това, тук изцяло зависи от други обстоятелства. В древния Рим вече в по-късния републикански период търговският капитал достигна по високо равнище, отколкото когато и да е по-рано в древния свят, без каквото и да било прогрес в промишлено развитие; а по това време в Коринт и други гръцки градове в Европа и Мала Азия развитието на търговията се съпровождаше с високо развитие на занаятите. От друга страна, в пряка противоположност на градското развитие и на неговите условия търговски дух и развитие на търговски капитал често са присъщи тъкмо на неуседнали, номадски народи.

Няма съмнение — и тъкмо този факт е довел до съвсем погрешни възгледи, — че големите революции, които станаха в търговията в XVI и XVII век във връзка с географските открития и бързо тласнаха напред развитието на търговския капитал, съставляват един от главните моменти, които съдействаха за преминаване на феодалния начин на производство в капиталистически. Внезапното разширение на световния пазар, умножаването на обръщащите се стоки, съперничеството между европейските нации в стремежа им да завладеят азиатските продукти и американските съкровища, колониалната система — всичко това съществено съдействаше за разрушаване на феодалните рамки на производството. Между това съвременният начин на производство в своя първи период, манифактурния период, се развиваше само там, където условията за това бяха се създали още в средните векове. Да сравним например Холандия с Португалия.*[49](#)) А ако в XVI, а отчасти и в XVII век внезапното разширение на търговията и създаването на нов световен пазар оказаха огромно влияние върху падането на стария и подема на капиталистическия начин на производство, то това, напротив, стана на основата на вече създадения капиталистически начин на производство. Световният пазар сам образува основата на този начин на производство. От друга страна, присъщата за последния необходимост да произвежда в постоянно увеличаващ се мащаб води към постоянно разширяване на световния пазар, така че в този случай не търговията революционизира промишлеността, а промишлеността постоянно революционизира търговията. И търговското господство сега е свързано вече с по-голямо или по-малко преобладаване на условията за съществуване на едрата промишленост. Достатъчно е да сравним например Англия и Холандия. Историята на залеза на Холандия като господстваща търговска нация е история на подчиняване на търговския капитал от промишления капитал. Пречките, които вътрешната устойчивост и организацията на докапиталистическите, национални начини на производство поставят на разлагащо влияние на търговията, очебийно се проявяват в сношенията на англичаните с Индия и Китай. Единството на дребно земеделие с домашна промишленост образува тук широката база на начина на производство, при което в Индия към това се присъединява още формата на селските общини, почиващи върху общинното земевладение, което впрочем е било първоначална форма и в Китай. В Индия англичаните незабавно приложиха в действие

своята непосредствена политическа и икономическа сила на господари и присвоители на поземлената рента, за да разрушат тези малки икономически общини*50). Тяхната търговия оказва тук революционизиращо влияние върху начина на производство само доколкото те с ниските цени на своите стоки унищожават предачеството и тъкачеството, една прастара интегрална част от това единство на промишлено земеделско производство, и така разрушават общината. Но дори тук това дело на разложение им се удава само твърде бавно. Още по-малко това им се удава в Китай, където непосредствената политическа власт не идва на помощ. Голямата икономия и спестяване на време, които произлизат от непосредственото съединение на земеделие и манифактура, оказват тук най-упорита съпротива срещу продуктите на едрата промишленост, в цената на които влпзаг *faux frais* (непроизводствени разходи. ред.) на навсякъде пронизващия ги процес на обръщението. В противоположност на английската, руската търговия, напротив, оставя незасегнатата икономическата основа на азиатското производство*51).

Преминаването от феодалния начин на производство се извършва двояко. Производителят става търговец и капиталист в противоположност на земеделското натурално стопанство и на свързания с цеховете занаят на средновековната градска промишленост. Това е действително революционизиращият път. Или пък търговецът непосредствено подчинява производството. Колкото и голямо да е историческото значение на последния път като преход — за пример може да служи английският *clothier* (търговец на платове. ред.) от XVII век, който подчинява под своя контрол тъкачите, които обаче остават самостоятелни, продава им вълна и купува от тях платове, — обаче той сам по себе си не води към преврат в стария начин на производство, който по-скоро се консервира и задържа при това като необходимо за него самия предварително условие. Така например още до средата на това столетие фабрикантът от френската копринена промишленост, от английската чорапена и дантелена промишленост в повечето случаи само номинално беше фабрикант, а в действителност беше просто търговец, който оставяше тъкачите да работят по техния стар раздробен начин и господстваше над тях само като търговец, за когото те фактически работеха*52). Такива отношения навсякъде стоят на пътя на действителния капиталистически начин на производство и за-

гиват с неговото развитие. Без да извършват преврат в начина на производство, те само влошават положението на непосредствените производители, превръщат ги в прости наемни работници и пролетарии при лоши условия от тези на работниците, непосредствено подчинени на капитала, и присвояват техния принадлеен труд въз основа на стария начин на производство. Същите отношения, само малко модифицирани, съществуват в една част от лондонското занаятчийско производство на мебели. В Тауер Хамлетс особено то се води на твърде широка снота. Цялото производство е разделено на множество независими един от друг отрасли. Едно предприятие изработва само столове, друго — само маси, трето — само шкафове и т.н. Но самите предприятия се водят по повече или по-малко занаятчийски начин от един дребен майстор с няколко калфи. Но производството е прекалено масово, за да работи непосредствено за частни лица. Купувачи тук са собствениците на мебелни магазини. Всяка събота майсторът се отправя към тях и продава своя продукт, при което те се пазарят за цената, както в заложената къща се пазарят за аванса срещу една или друга вещ. Тези майстори са принудени да продават всяка седмица своите продукти, за да могат преди всичко да купят за следващата седмица суров материал и да платят работната заплата.

При тези обстоятелства те са всъщност само посредници между търговеца и своите собствени работници. Капиталистът всъщност тук е търговецът, който туря в джоба си по-голямата част от принадлежната стойност*[53](#)). Нещо подобно се наблюдава при преминаване към манифактура на онези клонове, които по-рано са се водили по занаятчийски начин или като странични клонове на селската промишленост. В зависимост от техническото развитие на това дребно самостоятелно производство — там, където то самò вече прилага машини, допускани от занаятчийското производство — става преминаване към едра промишленост; машината се привежда в движение вече не с ръка, а с пара, както например е напоследък в английското чорапено производство.

И така, преминаването се извършва по три начина: **първо**, търговецът направо става промишленик; това става в занаятите, основани на търговия, особено в луксозните индустрии, които се внасят от търговците заедно със суровия материал и работници от чужбина, както в петнадесети век в Италия от Константинопол. **Второ**, търговецът прави дребните майстори свои посредници (middlemen) или купува непосредствено от са

мостоятелния производител: номинално той го оставя самостоятелен и оставя без изменение неговия начин на производство. **Трето**, промишленикът става търговец и непосредствено произвежда на едро за търговията.

В Средните векове, както правилно отбелязва Попе, търговецът е само «закупвач» на стоки, произведени от цеховите занаятчии или селяните. Търговецът става промишленик, или по-точно застава да работи за него занаятчийската и особено селската дребна промишленост. От друга страна, производителят става търговец. Например майсторът-тъкач на платове, вместо да получава вълната от търговеца по малко, на малки части, и да я обработва за него с помощта на своите калфи, сам купува вълна или прежда и продава своя плат на търговеца. Елементите на производството влизат в производствения процес като купени от самия него стоки. И вместо да произвежда за отделния търговец или за определени клиенти, тъкачът на платове произвежда сега за целия търговски свят. Сам производителят е търговец. Търговският капитал извършва вече само процеса на обръщението. Първоначално търговията е била предпоставка за превръщане на цеховия и селско-домашния занаят и на феодалното земеделие в капиталистически производства. Тя развива продукта в стока, отчасти като му създава пазар, отчасти като доставя нови стокови еквиваленти, а за производството — нови сурови и спомагателни материали и с това слага начало на нови производствени отрасли, които от самото начало се основават върху търговията: върху производство за пазара и за световния пазар и върху производствени условия, които водят своя произход от световния пазар. Щом манифактурата укрепне до известна степен, тя — а още повече едрата промишленост — сама си създава пазар, завоюва го със своите стоки. Сега търговията става слуга на промишленото производство, за което постоянното разширение на пазара е жизнено условие. Постоянно разширяващото се масово производство препълва наличния пазар и затова постоянно работи над разширението на този пазар, над това, да направи пробив в неговите рамки. Това, което ограничава това масово производство, не е търговията (доколкото последната служи като израз само на съществуващото търсене), а големината на функциониращия капитал и степента на развитие на производителната сила на труда. Промишленият капиталист постоянно има пред себе си световния пазар, той сравнява и трябва постоянно да сравнява

своите собствени производствени разходи с пазарните цени не само на своята страна, но и на целия свят. В по-ранните периоди това сравнение се върши почти изключително от търговците и осигурява по този начин на търговския капитал господство над промишления капитал.

Първата теоретическа разработка на съвременния начин на производство — меркантилната система — по необходимост изхождаше от повърхностните явления на процеса на обръщението в онзи вид, в който те са формирани в движението на търговския капитал, и затова тя улавяше само външната страна на явленията. Отчасти поради това, че търговският капитал е първата свободна форма на съществуване на капитала изобщо. Отчасти поради огромното влияние, което той оказваше в първия период на преврата във феодализма, в период на възникване на съвременното производство. Действителната наука на съвременната политическа икономия започва едва когато теоретичното изследване преминава от процеса на обръщението към процеса на производство. Лихвоносният капитал е наистина също прастара форма на капитала. Но защо меркантилизмът не изхожда от него, а, напротив, се отнася към него полемично, това ще видим по-нататък.

([горе](#))

* БЕЛЕЖКИ (ПРЕПРАТКИ) „под линия“

[*38] За да може да класифицира търговския капитал като производствен капитал, Рамсей го смесва с транспортната промишленост и нарича търговията «the transport of commodities from one place to another» [«превозване на стоки от едно място на друго»] («An Essay on the Distribution of Wealth» [Edinburgh 1836]. p.19). Същото смесване се среща още у Вери («Meditationis sulla Economia Politica» [в изданието на Custodi; «Scittori Classici italiani Economia Politica». Parte moderna, t.XV, p.32], §4) и Сей («Traite d'Economie Politique» [t. I, Paris, 1817, p.14—15]). В своите «Elements of Political Economy» (Andover and New York 1835) С. Ф. Нюман казва: «При съществуващото икономическо устройство на обществото актът, който извършва търговецът, стоящ между производител и потребител, като авансира на първия капитал, като получава в размяна срещу не-

го продукти и предава тези продукти на последния, при което той получава обратно капитал — този акт е сделка, която облекчава икономическия процес на обществото и присъединява стойност към продукта, с който е извършен този акт» (с. 174). Така чрез посредничеството на търговеца производителят и потребителят спестяват пари и време. Тази услуга изисква авансиране на капитал и труд и трябва да бъде заплатена, «защото това прибавя стойност към продуктите, тъй като едни и същи продукти, намирайки се в ръцете на потребителите, имат по-голяма стойност, отколкото в ръцете на производителите». И така, търговията му се струва също такава, каквато тя се вижда на г. Сей. «strictly an act of production» [«в буквален смисъл на думата акт на производство»] (с.175). Тоя възглед на Нюман е съвсем погрешен. Потребителната стойност на стоката в ръцете на потребителя е по-голяма, отколкото в ръцете на производителя, защото тя изобщо само тук се реализира. Защото потребителната стойност на стоката се реализира, започва да изпълнява своята функция, едва след като стоката премине в сферата на потреблението. В ръцете на производителя тя съществува само в потенциална форма. Но една и съща стока не се заплаща два пъти: веднъж нейната разменна стойност, а след това и свръх това нейната потребителна стойност. Като заплащам нейната разменна стойност, аз с това присвоявам нейната потребителна стойност. И от това, че стоката преминава от ръцете на производителя или посредника в ръцете на потребителя, не става ни най-малък прираст на разменната стойност.]

[\[*39\]](#) John Lellers [Essays about the] Poor, Manufactures, Trade Plantations, and immotrality. London, 1699, p. 10.]

[\[*39a\]](#) Как се оправдава по-късно тази прогноза за съдбата на търговския пролетариат, дадена в 1865 г., за това могат да поразкажат стотици немски служители, които, макар да познават добре всички търговски операции и да владеят 3—4 езика, напразно предлагат своите услуги в лондонското Сити по 25 шилинга седмично — значително под заплатата на един сръчен шлосер. Празнотата в ръкописа — две страници — показва, че е предстояло този пункт да се развие ще по-подробно. Впрочем може да се посочи «Капиталът», кн. II, гл. VI («Разходи по обръщението»), стр. 105—113 (виж К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч. Т. 24, гл. VI, стр. 145—153), където

Маркс вече е засегнал много въпроси, които се отнасят тук. Ф.Е.]

[*40] «Печалбата по правило винаги е една и съща, каквато и да е цената, тя се задържа на място като плаващо тяло сред колебанията на вълните. Затова, когато цените растат, търговецът повишава цените, когато, цените падат, търговецът понижава цените» (Согбв/.«An Inquiri into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals». London, 1841, p.20). — Тук, както и изобщо в текста, думата е само за обикновената търговия, а не за спекулацията, изучаването на която, както и изобщо всичко, което се отнася до разделението на търговския капитал, излиза извън кръга на нашето изследване; Търговската печалба е стойност, прибавяна към капитала, независима от цената; втората» (спекулацията) «е основана върху изменението в стойността на капитала или в самата цена» (пак там, с. 128).]

[*41] Ето една твърде наивна, но същевременно твърде правилна забележка: «Затова и причината на обстоятелството, че една и съща стока може да се получи от различни продавачи по съществено различни цени, несъмнено твърде често е една погрешна калкулация» (Feller und Odermann. «Das Ganze der kaufmannischen Arithmetik», 7. Auflage, 1859 [S. 451.J). Това показва как определянето на цените става чисто теоретично, т.е. абстрактно.]

[*42] К. Маркс. «Към критиката на политическата икономия». Берлин, 1859, с. 27 {вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Т.13, с.38}.]

[*43] «Още поради голямото разнообразие на монетите по отношение както на теглото и пробата им, така и на сеченето им от много князе и градове, имащи право на това, навсякъде възникна необходимостта да се използва местната монета, когато в търговските сделки се налагаше да се сведат сметките до една монета. Търговците, като тръгваха на път за някой чужд пазар, за разплащане в брой се запасяваха с кюлчета чисто сребро, а също, разбира се, и злато. Също така при завръщането си те разменяха получените от тях местни монети срещу кюлчета сребро или злато. Затова сарафлъкът, търговията с пари, размяната на кюлчета благородни метали срещу местни монети и обратно стана много разпростра-

нено и изгодно занятие» (Hüllmann. *Städtewesen des Mittelalters*). Erster Teil. Bonn, 1826, S. 437, 438). «De Wisselbank (разменна бапка] е получила своето име не... от полица [Wissel], не от менителница, а от *wisselen van geldspecien* [разменям различни видове пари]. Много преди основаването на Амстердамската разменна банка в 1609 г. в холандските търговски градове имаше сарафи, сарафски будки, дори разменни банки... Занятието на тези сарафи беше да разменят различни чужди монети, внасяни в страната от чужди търговци, срещу узаконена местна монета. Малко по малко кръгът на тяхната дейност се разширяваше... те станаха касиерите и банкерите на своето време. Но в обединяването на професиите касиер и сарафин амстердамските власти видяха опасност и за да се избегне тази опасност, беше решено да се основе голямо учреждение, което да замени както сарафите, така и касиерите и да действа открито, съгласно един устав. Такова учреждение именно беше знаменитата Амстердамска разменна банка от 1609 г. Също така разменните банки във Венеция, Генуа, Стокхолм, Хамбург възникнаха поради постоянна нужда от размяна на парични знаци. От всички тези банки съществува и досега още само Хамбургската, тъй като този търговски град, където няма собствена монетна система, и сега се нуждае от такова учреждение и т.н. (S. Vissering, «*Handboek van Praktische Staalhuis-houdkunde*». Amsterdam, 1860—1861, 1. biz. 247—248).]

[*44] «Институцията на касиерите може би никъде не е запазила в такъв чист вид своя първоначален, самостоятелен характер, както в холандските търговски градове (за произхода на институцията на касиерите в Амстердам виж E, Lukac *Holland's rijkdom*). Leyden. 1782, dl.III). Техните функции отчасти съвпадат с функциите на старата Амстердамска разменна банка. Касиерът получава от търговците, които се ползват от неговите услуги, известна сума пари и им открива за тази сума «кредит» в своите книги; след това те му изпращат своите вземания; по които той получава за тях пари и им заверява сметката със съответна сума; срещу това той извършва платежи по техни нареждания (*kassiers briefjes*); като намалява със съответна сума текущата им сметка. От тези постъпления и плащания той си пресмята една малка комисионна, която образува отговарящо възнаграждение за неговия труд само поради значителността на оборотите, извършвани при неговото посредничество между двете страни. Ако

трябва да се изравнят платежи между двама търговци, при което и двамата се обслужват от едни и същ касиер, такива платежи се уреждат много просто чрез съответно минаване по сметките, като касиерите всеки ден балансират техните взаимни вземания. И така, занятието на касиерите се състои всъщност в това осъществяване (*свързване. бг.ред*) на платежите; следователно то изключва промишлените предприятия, спекулациите и откриването на банков кредит; защото тук правилото трябва да бъде, че касиерът за този, на когото той е открил сметка в своите книги, не извършва никакви платежи, които надвишават размерите на неговото имущество» (Vissering, цит. произв., с. 244).— За касовите съюзи във Венеция: «Поради нуждата и географското положение на Венеция, където пренасянето на пари било по-затруднено, отколкото на други места, търговците на едро от този град... почнали да основават касови съюзи при необходимата сигурност, контрол и управление; членовете на такъв съюз внасяли в него известни суми, срещу които те давали нареждания на своите кредитори, при което в заведената за това книга заплатената сума се приспадала от сметката на длъжника и се прибавяла към сумата, която кредиторът имал там. Това са първите наченки на така наречените жиро-банки. Стари са тези съюзи. Но когато отнасят техния произход към, XII век, смесват ги с основаното в 1171 г. учреждение за държавни заеми» (Hulmann. цит., произв., с. 453—454).]

[*45] Мъдрият Рошер е измъдрил, че ако някои характеризират търговията като «посредничество» между производители и потребители, то със същия успех самото производство «може» да се характеризира като «посредничество» на потреблението (между кого?), от което, разбира се, следва, че търговският налитал е част от производствения капитал подобно на земеделския и промишления капитал. Следователно, щом може да се каже, че човек може да определя своето потребление само чрез производството (а той трябва да прави това и без лайпцигско образование) или че за усвояване на природата е необходим труд, което може да се нарече «посредничество») от това, разбира се, следва, че едно обществено «посредничество», което произтича от една специфична обществена форма на производство — *защото* е посредничество, — има същия абсолютен характер на необходимост, същия ранг. Думата «посредничество» решава всичко. Впрочем търговците не са посредници между

производители и потребители (потребителите за разлика от производителите, потребителите, които не произвеждат, засега оставяме настрана), а посредници при размяна на продуктите на тези производители помежду им, те са само междинни лица при размяна, която в хиляди случаи се извършва и без тях.]

[*46] Господин В. Киселбах («Der Gang des Welthandels im Mittelalter». 1860) действително все още живее с представите на един свят, в който търговският капитал е форма на капитала изобщо. За капитала в съвременния смисъл той няма никаква представа, както и господин Момзен, който в своята «Römische Geschichte» говори за «капитал» и за господство на капитала. В най-новата английска история същинското търговско съсловие и търговските градове са и политически реакционни и влизат в съюз с поземлената и финансовата аристокрация против промишления капитал. Сравнете например политическата роля на Ливърпул с ролята на Манчестър или Бирмингъм. Пълното господство на промишления капитал е признато от английския търговски капитал и финансовата аристокрация (moneyed interest) едва от времето на отмяна на житните мита и т.н.]

[*47] «Жителите на търговските градове изнасяли от по-богатите страни фини манифактурни стоки и скъпоценни луксозни предмети и така давали храна на тщестлавието на едрите земевладелци, които жадно купували тези стоки и ги заплащали с огромни количества суров продукт от своите земи. Така в това време търговията на значителна част от Европа се състояла в размяна на суров продукт на една страна срещу манифактурни продукти на друга страна, по-напреднала в промишлено отношение... Когато съответният вкус придобил по-широко разпространение и предизвикал значително търсене, търговците, за да си спестят разходи по превоза, почнали да организират производство на подобни манифактури в своята собствена страна» (A. Smith, («Wealth of Nations» Vol. I, London, 1776] Book III. ch.III (p.489, 490).]

[*48] «Сега търговците много се оплакват от благородниците или разбойниците, че трябва да търгуват с голяма опасност и освен това, че ги залавят, бият, облагат с данъци и ограбват. Но ако търговците са претърпя-

вали това заради справедливостта, те, разбира се, биха били светци... Но тъй като толкова голямо беззаконие и нехристиянско грабителство и разбойничество се вършат от търговците по целия свят и дори помежду им, то чудно ли е, че бог прави така, че толкова голямо имущество, неправедно придобито, отново се загубва или се подхвърля на разграбване, а тях самите при това бият и хващат в плен?... И на князете подобава с надлежната им власт да наказват за толкова неправедната търговия и да вземат мерки търговците да не ограбват така безсъвестно техните поданици. Но тъй като те не правят това, то Бог изпраща рицари и разбойници и чрез тях наказва търговците за беззаконието и те трябва да бъдат негови дяволи: така както той мъчи с дяволи или погубва с врагове египетската земя и целия свят. Тъй като той бие един мошеник с друг, без да дава с това да се разбере, че рицарите са по-малки разбойници от търговците, защото търговците ежедневно грабят цял свят, докато рицарят през годината ще ограби един или два пъти, едного или двама.» Сбъдва се пророчеството на Исай: князете твои са станали съучастници на крадците. Защото те бесят крадци, които са откраднали един или половин гулден, а действат заедно с тези, които грабят цял свят и крадат с по-голяма безопасност от другите, за да остане вярна поговорката: големите крадци бесят малките крадци; и както говореше римският сенатор Катон: прости крадци лежат в тюрми и окови, а обществени крадци ходят в злато и коприна. Какво ще каже накрай за това Бог? Той ще направи така, както говореше с устата на Иезекил: князе и търговци, един крадец с друг, той ще ги стопи заедно като олово и мед, така че не ще останат нито князе, нито търговци, както не ще останат те, когато изгори един град» (Martin Lutter. «Von Kauffshandlung und Wucher». 152490).]

[*49] Какво голямо знамение за развитието на Холандия освен другите обстоятелства имаше базата, заложена в нейното риболовство, манифактура и земеделие, показаха още писателите на XVIII век. Вж. Например Маси. В противоположност на по-ранните възгледи, когато размерите и значението на азиатската, античната и средновековната търговия се подценяваха, сега стана модно извънредно да се надценяват. Най-добре може да се освободим от тази представа, ако разгледаме английския внос и износ към началото на XVIII век и ги сравним със сегашните. А те бяха несравнено по-значителни, отколкото у който и да било търговски

народ от по-ранно време (вж. А. Anderson « An Historical and Chronological deduction of the Origin of Commerce®. (Vol. II. London, 1764, p. 261 and sqq.J).]

[*50] Ако историята на някой народ представлява редица несполучливи и действително абсурдни (на практика позорни) икономически експерименти, то това е воденето на стопанството на англичаните в Индия. В Бенгалия те създадоха карикатура на английската едра поземлена собственост; в Югоизточна Индия — карикатура на парцелна собственост; на северозапад те превърнаха, доколкото това зависеше от тях, индийската икономическа община с общинна поземлена собственост в нейна собствена карикатура.]

[*51] Това също почва да се изменя, откакто Русия прави трескави усилия да развие собствено капиталистическо производство, насочено изключително към вътрешния и пограничния азиатски пазар. Ф.Е.]

[*52] Същото важи и за рейнското производство на панделки и ширити, и до копринотъкачеството. При Крефелд беше дори построена специална железопътна линия за свързване на тези селски ръчни тъкачи с градските «фабриканти», но след това механичното тъкачество я доведе заедно с ръчните тъкачи до бездействие. Ф.Е.]

[*53] От 1865 г. тази система се разви в още по-голям мащаб. Подробности за нея виж във «First Report of the Select Committee of the House of Lords on. the Sweating System». London, 1888. Ф.Е.]

[\(горе\)](#)

Назад към всички части

АБОНИРАЙ СЕ ЗА САЙТА

когато публикуваме нещо ново,
веднага и автоматично на пощата ви ще дойде съобщение.